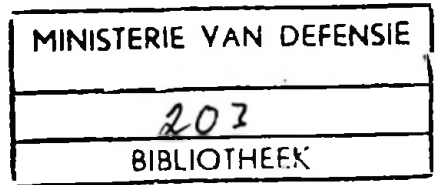

Nadruk verboden

Prijs voor niet leden f 2,50

MARS
IN
CATHEDRA

4

1969

(15 oktober 1969)
Verschijnt drie maandelijks

KONINKLIJKE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE
KRIJGSWETENSCHAP

ERELEDEN: Z.K.H. de Prins der Nederlanden
Z.E. Luitenant-Generaal b.d. M. R. H. CALMEYER
Z.E. Luitenant-Generaal b.d. D. A. VAN HILTEN
Generaal-Majoor b.d. J. J. DE WOLF
Z.E. Luitenant-Generaal b.d. J. H. COUZY

HET BESTUUR IS ALS VOLGT SAMENGESTELD:

E. R. D'ENGELBRONNER Gen. Maj. G. S. b.d., Chef van de
Staf voor de Civiele verdediging,
Voorzitter.

B. H. SLAGER, Luitenant-Generaal KLu.
Opperofficier Personeel
Kon. Luchtmacht
Ondervoorzitter

DRS. J. VAN DER VALK, Directeur van de Afdeling NAVO-
en WEU-zaken van het Ministerie
van Buitenlandse Zaken,

J. VAN DAPPEREN, Schout-bij-Nacht
F. TOUBER, Kolonel der Infanterie (gsb)
Redacteur.
p/a Hogere Krijgsschool
Frederikkazerne,
van Alkemadeaan 774,
's-Gravenhage

A. C. LAMERS, Luitenant-Kolonel der Mariniers
H. DIETERS, Luitenant-Kolonel KLu.

MR. J. H. P. V. HAITSMA MULIER, Res. Kolonel tit. der Artillerie b.d.
1e Secretaris

J. ALBARDA, Luitenant-Kolonel der Artillerie b.d.
2e Secretaris
Laan van Clingendael 121
's-Gravenhage

H. J. L. JANSSEN, Luitenant-Kolonel KLu.
Penningmeester
Min. Lelylaan 69
Rijswijk ZH
postgirorekening: 78828

INHOUD

Samenstelling Bestuur	192
Personalia	194
Mededelingen van het Bestuur.	195
ALS DEUTSCHER MILITÄRATTACHE IN DEN NIEDERLANDEN	
artikel door <i>Leo Freiherr Geyr von Schweppenburg</i> , General der Panzertruppen a.D.	196
DE KRIJGSMACHT IN ECONOMISCH PERSPECTIEF	
artikel door <i>L. C. van Zutphen</i> , reserve-majoor der Militaire Administratie (regacc)	202
HET DILEMMA VAN DE WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEKER	
artikel door <i>Ir. C. J. Warners</i> , adviseur van de Chef van de Staf voor de Civiele Verdediging.	210
Boekbesprekingen	233

Personalia

Aan dit nummer werkten mee:

General der Panzertruppen a.D. L. Freiherr Geyr von Schweppenburg (artikel „Als deutscher Militärattaché in den Niederlanden“)

Leo Freiherr Geyr von Schweppenburg werd in 1886 te Potsdam geboren, trad in 1904 in militaire dienst en volgde van 1911 tot 1914 de Kriegsakademie te Berlijn. Hij diende tijdens de eerste wereldoorlog als troepen- en als stafofficier aan het oostelijk front, het westelijk front en in de Balkan. Daarna was hij o.a. werkzaam als assistent van de generaal Ludwig Beck (1928). Hij had zijn eerste botsing met de nationaal-socialisten kort daarna, toen hij regimentscommandant was te Ludwiglust/Mecklenburg (Martin Bormann was daar landeigenaar).

In 1933, nog vóór het optreden van de regering Schleicher, werd hij benoemd tot militair attaché te Den Haag, Brussel en London. Van eind 1937 tot februari 1940 commandeerde hij de 3e Pantserdivisie, doch werd uit dit commando ontheven wegens zijn – bij zijn superieuren bekende – bezwaren tegen de voorgenomen schending van de Nederlandse en Belgische neutraliteit. In de periode 1941–1943 trad hij op als commandant van het XXXX Pantsercorps in de Russische veldtocht, dat o.a. doorstootte naar de olievelden bij de Kaspische Zee. Werd in 1944 belast met het bevel over de Panzerarmee-groep West, had daar tactische meningsverschillen met Rommel, werd gewond bij Caen en op 5 juli 1944 – tegelijk met Von Rundstedt – afgelost en werkzaam gesteld als Inspecteur der Pantserstroepen.

De generaal Geyr von Schweppenburg verwierf bekendheid als kenner van Sovjet Rusland. Diverse publicaties van zijn hand zijn na de tweede wereldoorlog in de internationale militaire vakpers verschenen. Hij is thans woonachtig in Zuid-Duitsland.

Reserve-majoor MA, registeraccountant, L. C. van Zutphen (artikel „De krijgsmacht in economisch perspectief“)

De heer Van Zutphen werd geboren in 1930 te Utrecht. Na militaire dienst in Indonesië van 1948–1950 doorliep hij de Koninklijke Militaire Academie te Breda en werd in 1953 benoemd tot tweede luitenant der Militaire Administratie. Studeerde accountancy aan de Universiteit van Amsterdam en verwierf in 1960 de accountantskwalificatie. Heeft in de periode 1960–1967 diverse functies vervuld waarvan in het bijzonder wordt genoemd zijn optreden als docent bedrijfseconomie en administratieve organisatie aan de Hogere Krijgsschool, de Luchtmachtstafschool en de Marine Stafschool. In 1967 en 1968 was hij werkzaam bij de Koninklijke Luchtmacht.

Heeft met ingang van 1969 de militaire dienst verlaten en is thans werkzaam als organisatie-adviseur bij Van Dien, Van Uden, Besançon, Koppenberg en Co., Accountants te Amsterdam.

Ir. C. J. Warners (artikel „Het dilemma van de wetenschappelijk onderzoeker“)

Ir. Warners werd geboren te Leersum (Ut) in 1900, studeerde aan de Technische Hogeschool te Delft, behaalde in 1924 het diploma van electrotechnisch ingenieur, kreeg zijn militaire opleiding aan de school voor Reserve Officieren der Bereden Artillerie te Ede. Was in de periode 1926–1942 ingenieur, hoofdingenieur en hoofd van het Bedrijf der Telegrafie, Telefonie-Radio bij de PTT-dienst in het voormalig Ned. Indië. Was als reserve-officier overgegaan in dienst van het Kon. Ned. Ind. Leger, waarin hij de verschillende rangen doorliep, in 1940 in actieve dienst werd opgeroepen en in 1947 als res. Kol. werd gedemobiliseerd. Werd op 7 maart 1942 door de Gouverneur Generaal Jhr. Tjarda van Starckenborgh Stachouwer opgedragen zich naar Londen te begeven om aldaar ter beschikking te worden gesteld van Min. Pres. Dr. Gerbrandy. Hij werd van 1943–1944 gedetacheerd bij het U.S.A. Office of Strategic Services te Washington. Werd in 1944–1945 geplaatst in het Hoofdkwartier SEA (Adm. Mountbatten) op Ceylon en aldaar belast met de leiding der Ned. Indische Civil Affairs-Sectie.

Werd in 1945 in Australië belast met de functie van Hoofd van het Departement van Verkeer-Waterstaat, aanvankelijk te Brisbane en vervolgens te Batavia (1945 tot 1948); werd bij de instelling der Voorlopige Federale Regering van Indonesië (febr. 1948) benoemd tot Secretaris van Staat voor Verkeer, Energie en Mijnwezen en was als zodanig werkzaam tot aan de soevereiniteitsoverdracht (dec. 1949). Bekleedde vanaf 1945 tot 1949 o.m. de functies van Pres. Curator der Technische Hogeschool in Bandung, en van Curator en wvd Pres. Cur. van de Universiteit in Indonesië. Was van 1951 tot 1965 Hoofddirecteur van het Kon. Ned. Met. Instituut te De Bilt.

Ir. Warners is sedert 1965 werkzaam als Adviseur van de Chef van de Staf voor de Civiele Verdediging van het Ministerie van Algemene Zaken en in die functie tevens belast met de leiding van de werkgroep „Research“ van deze Staf.

Luitenant-Kolonel der Militaire Administratie (hmb) **C. L. J. van Lent** en Majoor der Infanterie (gsb) **W. J. M. van der Horst** (boekbesprekingen) zijn respectievelijk plv. Hoofd Onderwijs en docent aan de Hogere Krijgsschool.

Mededelingen van het bestuur

- De Koninklijke Vereniging is voornemens in het verenigingsjaar 1969-1970 een viertal voordrachten te doen houden te 's-Gravenhage. Twee van deze voordrachten zullen worden herhaald, een te Amersfoort en een te Breda. Aangezien bij het ter perse gaan van dit nummer het overleg omtrent de data van beschikbaarheid van lokaliteiten nog gaande is, zal voorshands moeten worden volstaan met vermelding van de maanden waarin de diverse bijeenkomsten zullen plaats hebben. Nauwkeurige bekendmaking van tijdstippen en locaties (het definitieve plan) zal zo spoedig mogelijk per convocatie aan de leden plaats hebben. Hier volgt het globale plan.

Eerste voordracht: in de tweede helft van de maand oktober 1969 te 's-Gravenhage. Inleider: Luitenant-Kolonel Arts J. W. Thiessen. Onderwerp: „Leven na de bom; maatschappelijke gevolgen van een nucleaire oorlog”.

Deze voordracht zal eind oktober of begin november 1969 worden herhaald te Amersfoort.

Tweede voordracht: in de tweede helft van de maand november 1969 te 's-Gravenhage. Inleider: Majoor der Infanterie A. A. Herweijer. Onderwerp: „Geweldloze Weerbaarheid”.

Derde voordracht: in de maand februari 1970 te 's-Gravenhage. Inleider: Kolonel der Infanterie (gsb) G. Mensink. Onderwerp: „Commandovoering en Automatisering”.

Vierde voordracht: in de maand maart 1970 te 's-Gravenhage. Inleider: Luitenant-Kolonel der Artillerie (gsb) C. de Jager. Onderwerp: „Strategie voor West-Europa”. Herhaling van deze voordracht te Breda in de maand april 1970.

- Aan auteurs-medewerkers van Mars in Cathedra wordt het volgende ter kennis gebracht. Verzocht wordt rechtstreeks te corresponderen met de redacteur (p/a Hogere Krijgsschool, 's-Gravenhage); de kopij aan te bieden in enkelvoud, in schrijfmachineschrift, dubbele regelafstand en met een linker marge van 5 cm. Illustraties (foto's inbegrepen) s.v.p. zoveel mogelijk vermijden. Bij aanbieden te vermelden: juiste naam, titel(s), functie of kwaliteit, adres en gironummer of bankrelatie.
- Nieuwe leden zijn hartelijk welkom. Opgave aan de 2e secretaris, p/a Laan van Clingendael 121, 's-Gravenhage. Dringend moge worden verzocht eventuele adreswijzigingen door te geven aan voren genoemd adres.
- Losse nummers van Mars in Cathedra kunnen schriftelijk worden aangevraagd bij de 2e secretaris (zie voren genoemd adres).

Als deutscher Militärattaché in den Niederlanden

Skizzen aus kritischen Jahren

VOORWOORD VAN DE GENERAAL b.d. Mr. H. J. KRULS

In het begin der vijftiger jaren had ik het voorrecht de gepensioneerde Duitse Generaal Leo Freiherr Geyr von Schweppenburg te ontmoeten.

Hij maakte zich toen zeer verdienstelijk om in het na-oorlogse Duitsland begrip te wekken voor de veranderde omstandigheden en de noodzaak om in Europees en Noord-Atlantisch verband opnieuw tot een Duitse militaire inspanning te komen.

Het bleek mij dat deze sympathieke Duitse officier – vóór de oorlog militair attaché in Den Haag en een groot vriend van ons land – in het begin van 1940 als commandant van een aan onze grenzen gelegen pantserdivisie onverwachts werd geconfronteerd met de waarschijnlijkheid opdracht te zullen krijgen het hem zo bevriende Nederland binnen te vallen. Hij wist ontheffing uit zijn commando te bereiken, doch bleef een ereschuld tegenover Nederland voelen.

Dat gevoel was het dat hem deed verlangen om in een Nederlands militair blad een artikel over zijn belevenissen in die vooroorlogse jaren te schrijven. Hij heeft dat thans gedaan en ik leid zijn artikel gaarne in.

I.

Als mein militärischer Lebensweg mich April 1933 nach Ernennung noch durch die deutsche Schleicherregierung in die Niederlande führte, kannte ich vom Land und seiner wechsellvollen Geschichte wenig.

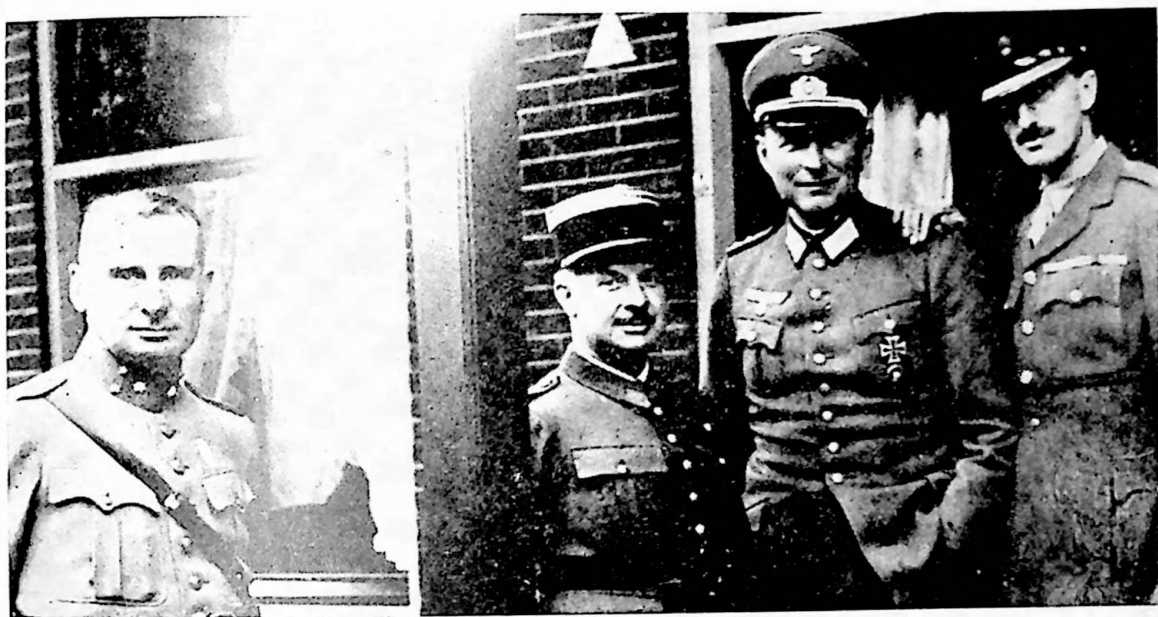
Ende 1932 war mir dienstlich eröffnet worden, ich käme als Militärattaché nach London. Erst etwas später erfuhr ich, daß eine gleichzeitige Akkreditierung in Belgien und Holland erfolgen würde.

II.

Als junger Offizier hatte ich in Holland einen längeren, unvergessenen Urlaub in einer kgl. niederländischen Offiziersfamilie verbracht. Ein älterer Pionieroffizier war dort mit einer mir sehr nahestehenden Cousine verheiratet. Er war in Hellevoetsluis stationiert und war für die Be-

festigung am Nieuwe Waterweg verantwortlich. Mich interessierten damals nicht die Befestigungen, sondern das schöne und fröhliche Land. Ich kam vom Rennreiten und dessen gewichtigen Bindungen ausgehungert dorthin und lachte mich halb krank, als der kleine Sohn meiner Gastgeber, später ein berühmter holländischer Flieger, zu meinem Appetit bemerkte: „Mam, wat eet die veel!“ Die schwere holländische, wohl durch die Seeluft bedingte Kost hat mir allerdings später auf dem Magen gelegen.

Damals hatte ich als junger Mensch über Fragen, wie über Vorfahren und ihr Bluterbe, wenig nachgedacht. Ich wußte nur, daß meine Urgroßmutter reinblütige Holländerin war. Sie hatte 1799 den damaligen Beigeordneten Bürgermeister von Köln und designierten Voigtmajor von Aachen geheiratet. Marie Agnes Hendrix soll klug, schön und reich gewesen sein. Ich hatte also von ihr holländisches Blut.

Voor wereldoorlog II. In Nederland geaccrediteerde militaire attache's bezoeken manoeuvres van de Koninklijke Landmacht. Van links naar rechts: de Nederlandse ritmeester Pieters (begeleider), de Franse kolonel de l'Espinasse de Fonsegrive, de Duitse generaal-majoor Leo Freiherr Geyr von Schweppenburg en de Engelse kolonel Fraser.

Ihren ältesten Sohn, meinen Großvater, der 1801 als französischer Untertan in dem damals französischen Köln geboren wurde, warnte sie – nachdrücklich und natürlich vergeblich – in preussische Dienste einzutreten. Als Gardehusar machte er in Potsdam und später in anderen Garnisonen eine recht erfolgreiche Laufbahn.

Diese französische Geburtsurkunde meines Großvaters aus Köln habe ich übrigens im Kampf um den durch die Rheinlandbesetzung im März 1936 bedrohten Frieden damals dem englischen Generalstab unter die Nase gehalten.

III.

In London traf ich im April 1933 nach Antritt meiner Tätigkeit meinen letzten Vorgänger als dortigen Militärattaché. Er hatte sich kurz vor dem I. Weltkrieg mit einer sehr wohlhabenden englischen Bankierstochter verlobt. Wie mir der holländische Ministerpräsident Colijn erzählte, hat dieser gelegentlich Briefe nach London vermittelt. Vor Verwendung in London war mein Vorgänger Militärattaché in Brüssel gewesen. Dadurch war ihm der ursprüngliche Schlieffenplan zur Kenntnis gekommen, der zunächst auch den Bruch der niederländischen Neutralität vorsah. Durch sein Eintreten beim Chef des General-

stabes, dem jüngeren Moltke, hatte er Holland damals diesen Schicksal ersparen können. Ob die holländische Regierung von dieser Tatsache Kenntnis bekommen hatte, ist mir unbekannt geblieben.

IV

Während der 4 $\frac{1}{2}$ Jahre meiner Akkreditierung in Holland wurde mir von seiten der Spitzen der holländischen Armee ein unvergessen gedanktes Vertrauen entgegengebracht. Mit unserem Gesandten, dem Grafen Zech, einem Edelmann der alten Schule unseres Auswärtigen Amtes, bestand von vornherein ein denkbar gutes Einvernehmen und eine enge Zusammenarbeit. Ich hatte zunächst nie Veranlassung, daran zu denken, daß Holland auch einmal einer unserer Gegner werden könnte.

Das persönliche Verhältnis zu meinem Kollegen, dem Franzosen de l'Espinasse de Fonsegrive, und dem Engländer Willy Fraser, war denkbar gut. Wenn wir mit unserm niederländischen Bärenführer, dem Adjutanten der Hogeren Krijgsschool, dem gutherzigen und geduldigen Husarenrittmeister Pieters gemeinsam bei Truppenübungen auftraten, waren wir ein harmonisches Quartett.

Das politische Klima des Landes bedeutete aber für mich bei meinen jeweils etwa 14-tägigen Besuchen auch in hohem Maße Belehrung. Man war dort hervorragend gut über die drei großen Nachbarn, über Frankreich, England und Deutschland, orientiert. Ich beschränkte meine Tätigkeit darauf, mir ein möglichst gründliches Urteil über die Armee und die Luftwaffe zu schaffen. Unkorrekte Wege in dem verschieden gedeuteten Handwerk als Militärattaché habe ich auch hier, wie anderswo, von vornherein abgelehnt.

Ich habe nur einmal im Hotel Vieux Doelen einen als Gentleman maskierten Mann ohne „Europas übertünchte Höflichkeit“ hinausgeschmissen. Er bot mir den Kauf eines Hauses bei der französischen Festung Belfort an.

Die Armee erschien mir nicht als Lieblingskind der Nation, wenigstens nicht aus der Perspektive traditionellen deutschen Denkens. Militärische Persönlichkeiten, wie der mir näher bekanntgewordene Baron Van Voorst tot Voorst, der Direktor der Hogeren Krijgsschool Alting von Geusau, oder der Kommandant der Marineakademie, Kapitän zur See Fürstner, waren soldatische Persönlichkeiten, die mir besonders auffielen, letzterer durch sein Wissen über das zukunftssträchtige Ostasien.

Ich wußte bald, daß bei aller Korrektheit und menschlicher Aufrichtigkeit mir gegenüber das niederländische höhere Führerkorps den Hitlerismus ablehnte. Blomberg, unser Reichskriegsminister, schien unangenehm berührt, als ich ihm die Aussichtslosigkeit einer ernstlichen Verbreitung nationalsozialistischen Gedankentums in Holland und dessen Begrenzung auch in Belgien meldete.

Aus sicherer holländischer Quelle glaubte ich zudem zu wissen, daß sich das Land einem nicht-gebilligten Durchmarsch, der im Prinzip nach § 16 des Völkerbundsstatuts nicht ausgeschlossen werden konnte, widersetzen würde. Ich war wegen des Ausbaus des belgischen Wegenetzes, besonders der Rue Royale und des Antwerpener Tunnels, hellhörig geworden. Außerdem war ich durch ein kleines von mir beobachtetes Vorkommnis, wenn auch nur vorübergehend, beunruhigt.

Der mir menschlich nahestehende und von mir besonders verehrte britische Feldmarschall Sir John Dill hatte mich mit meinem treuen Freunde, dem damaligen Chef der Politischen Abteilung Europa im britischen Generalstab, dem späteren General Sir Bernard Paget, sowie dem Chef der

Deutschen Abteilung, Jock Whitefoord, zum Frühstück in einen Militärklub geladen. Ich ließ – gerade von holländischen Manövern gekommen – beim sherry vor dem Lunch einfließen: „Wie Sie wissen, Sir, war ich gerade bei den holländischen Manövern. Heute früh bekam ich davon ein sehr hübsches Bild, wie der französische, britische und deutsche Militärattaché am holländischen Fluß IJssel gemeinsam rasten.“ Bei dem Wort IJssel drehten sich, wie mit einem elektrischen Schlag, alle drei Köpfe der sonst so beherrschten Soldaten herum. Ich blieb trotzdem beruhigt. Erst als ich den Eindruck gewann, daß eine leichte Zurückhaltung in der Offenheit, wenn auch nur auf fachlichem Gebiet und ein leiser Wandel mit der Vertiefung der deutsch-japanischen Beziehungen einsetzte, sah ich mich Anfang 1937 zu einer direkten Anfrage an den mir vorgesetzten Kriegsminister v. Blomberg veranlaßt. Ich tat dies auch in versuchter Wahrung meiner persönlichen weißen Weste gegenüber einem Lande, von dem ich nur Gutes erfahren hatte.

Ich fragte Blomberg bei einem Vortrag: „Herr Feldmarschall, wenn es wieder zu einem europäischen Konflikt kommen sollte, wird die belgische und die holländische Neutralität von uns gewahrt oder nicht.“ Die Antwort von Blomberg lautete: „Nein. Eine Verletzung der belgisch-holländischen Neutralität ist nicht beabsichtigt. Wenn etwas geschieht, fliegen wir höchstens über die beiden Länder weg.“

Ich weiß es heute nicht und werde es nie wissen, ob Blomberg mich anlog oder ob er von Hitler im Unklaren gehalten und selbst angelogen wurde. Das Letztere halte ich für wahrscheinlicher.

Der Abschied von Holland 1937 war ehrenvoll. Daß Ihre Majestät, die Königin, meine Tätigkeit ehrte, hat mich sehr gefreut.

V.

Bei der späteren Verbindung zwischen dem britischen Schicksal und demjenigen der Niederlande scheint mir Folgendes noch wissenswert. Vom britischen Generalstab schien es mir damals und scheint mir heute noch klarer, daß er meine Berichte kannte einschließlich ihres genauen Inhalts. Ich hatte jedenfalls diese Vermutung schon vor der Rheinlandbesetzung und dem Tode meines damaligen Botschafters v. Hoesch diesem gemeldet. Bei der ungewöhnlichen Vorsicht, die

ich walten ließ, konnte die undichte Stelle nur in Berlin sein.

Ob auch der holländische Generalstab meine Berichte kannte, weiß ich nicht. Sie wurden, soweit es das britische Reich betraf, mehr und mehr zu schließlich denkbar scharfen Warnungen, die den nie vergessenden Groll von Hitler erregten. Ich sagte ihm in vollstem Umfang und bis in die Einzelheiten des wirklichen späteren Ablauf und den Ausgang eines Konfliktes voraus.

Wir wissen ja übrigens auch heute noch nicht, auf welchem Wege der französische Generalstab seit etwa 1911 in den Besitz des Schlieffenplanes gelangt war.

Die Rückwirkung meiner Warnberichte bei Hitler ist aus Folgendem ersichtlich:

Abschrift.

Steinlager Allendorf, den 24.9.46

„Engel, Gerhard
Generalleutnant

Eidesstattliche Erklärung

Aufgrund eines mehrjährigen Kommandos in das Oberkommando des Heeres in den Jahren 1938–1942 war ich Zeuge mehrfacher Ausführungen Adolf Hitlers über den Gen. d. Pz. Tr. Frhr. Geyr v. Schweppenburg. Hierzu erkläre ich:

Gen. Frhr. v. Geyr war in den genannten Jahren bei der Frage seiner Verwendung mehrfach Gegenstand schärfster Kritik von Seiten Adolf Hitlers. Hitler wehrte sich jedesmal – mir sind allein 3 Fälle geläufig – gegen die von seinen militärischen Vorgesetzten beabsichtigte Verwendung Gen. v. Geyr's auf das entschiedenste. Er brachte hierbei zum Ausdruck, daß General v. Geyr auf Grund seiner Tätigkeit als deutscher Militärattaché in London nicht die Gewähr für eine folgreiche Tätigkeit als Truppenführer böte und er ihn ablehne. Er würde in jeder Stellung, wie seinerzeit immer, als Warner, Zögerer und Besserwisser auftreten. Dies habe er in London bewiesen, von wo er immer besonders pessimistisch über mögliche Folgerungen der Engländer gegenüber der Politik des Dritten Reiches und der seiner Person berichtete.

Hinzu käme seine immer wieder betonte strenge kirchlich-katholische Einstellung, die schon öfters Gegenstand von Beanstandungen örtlicher Parteidienststellen gewesen sei.

Martin Bormann, der Leiter der Parteikanzlei, unterstrich noch im einzelnen die Ausführungen Hitlers und betonte, daß Gen. v. Geyr aus weltanschaulichen Gründen von der Partei abgelehnt würde. Die kritischen Äußerungen über die Person des Gen. Frhr. v. Geyr gingen so weit, daß diesem trotz des Vorschlages seiner Vorgesetzten höchste Kriegsauszeichnungen bewußt vorenthalten und er selbst bei der Besetzung hoher Kommandostellen mehrfach übergangen wurde.
gez. Engel, Gen. Lt."

Es ist aus der vielfach einseitig gefärbten Nachkriegsgeschichte wenig bekannt oder bewußt oder unbewußt unbeachtet geblieben daß der britische und der deutsche Generalstab ihre Armeen etwa 2 Jahre lang Schulter an Schulter einen Kampf um die Erhaltung des Friedens geführt haben. Dieses Ringen blieb leider im Endergebnis der Erfolg versagt. Motoren dieser Bewegung waren auf britischer Seite der spätere Feldmarschall Sir John Dill und der spätere General Sir Bernard Paget, im Kriege dann Oberbefehlshaber in England. Auf unserer Seite standen der Chef des Generalstabes der Armee, Ludwig Beck, und Heinrich v. Stülpnagel hinter diesen Bemühungen. Ich selbst war ihr Londoner Sprecher.

Als diese Bemühungen an der deutschen Politik zerbrachen, büßten die Engländer zunächst mit ihrer Laufbahn, die beiden erstgenannten Deutschen später mit ihrem Leben.

Ich darf zum Beweis einen Brief von Sir Bernhard Paget an mich nach dem Kriege anführen:

„Auszug aus einem Brief vom 15.7.1952
von General Sir Bernhard Paget
(ehem. Oberbefehlshaber in England, dann im Mittleren Osten und in Griechenland)

Mein lieber General!

Ich glaube nicht, daß Sie, Dill * und ich mehr hätten tun können, als wir in diesen ungemein schwierigen Zeiten es getan haben, um den Krieg zu verhindern, wiewohl andere vielleicht mehr hatten fertigbringen können.

Schon nach der Sudetenkrise hatte mir Paget seine Zufriedenheit zum Ausdruck gebracht, daß ein Konflikt verhindert werden konnte, Dill

* Feldmarschall Sir John Dill."

hätte ihn beauftragt, dies auch von ihm mir gegenüber zum Ausdruck zu bringen.

Meine Korrespondenz aus dieser Zeit mit meinem später hingerichteten Freund, dem General Heinrich von Stülpnagel, über die Periode des Friedenskampfes der beiden Generalstäbe mußte ich nach dem 20. Juli verbrennen. Den Abschiedsbrief, den mir Feldmarschall Dill schrieb, habe ich ausgenommen und mir bewahrt.

VI.

Eines ist für mich sicher. Im sogenannten Generalsgefangenenlager Allendorf hatte ich 1946/47 ausgiebig Gelegenheit, mit dem Bearbeiter des endgültigen Aufmarschplanes gegen die Niederlande im deutschen Generalstab zu sprechen. Ich kannte den General von Greiffenberg seit langem und vertraue seinen Aussagen 100%ig. Er teilte mir mit, der Befehl zur Bearbeitung des Durchmarsches durch holländisch-belgisches Gebiet und damit zum Bruch der belgischen und holländischen Neutralität sei an den Generalstab erst nach dem Polenfeldzug ergangen. Diese Auffassung wird durch eine Tatsache gestützt, die auf menschlichem Gebiet liegt. Ich hatte meine jüngste Tochter 1935–1938 in das ausgezeichnete British Convent nach Brügge gegeben, auch um sie der Nazibeeinflussung zu entziehen. Mein Nachfolger in London, der damalige Oberstleutnant im Generalstab von Bechtoldsheim kam aus der Aufmarschabteilung des Generalstabes. Auch er gab Ende 1937 seine Tochter nach Brügge, als die Lage gegenüber England schon recht gespannt war.

VII.

Wenige Tage vor meinem Abgang von London machte mir Ribbentrop zu meiner Überraschung bei einem Vortrag folgende Mitteilung: „Wenn wieder einmal geschlagen wird, dan müssen wir doch, wie 1914, durch Belgien marschieren.“ – „Herr Botschafter“, antwortete ich, „von der völkerrechtlichen Seite abgesehen, muß ich rein militärisch warnen. Holland ebenso wie Belgien haben großräumige Überschwemmungen und Zerstörungen vorbereitet. Diese vorausgesetzt, bliebe für uns der entscheidend wichtige Zeitfaktor militärischer Operationen völlig unberechenbar.“ – „Dann muß es eben irgendwie aus der Luft gemacht werden“, meinte Ribbentrop. Ich meldete diese Unterhaltung sofort dem Generalobersten v. Fritsch als dem Oberbefehls-

haber der Armee, der von einer solchen Absicht nichts ahnen konnte.

VIII.

In den Auslandsjahren hatte ich zur Genüge erfahren müssen, in welchem Ausmaß die Hitler'sche Außenpolitik mit dem Schicksal des deutschen Volkes hasardierte. In meinen beiden nachfolgenden Berliner Jahren vor dem Kriege 1938/39 mußte ich mehr und mehr erkennen, daß Hitler inzwischen zwei Dinge gelungen waren; die Generalität der deutschen Wehrmacht aufzuspalten und sich auch in der Armee eine gläubige Gefolgschaft, vor allem in ihrer Jugend, zu sichern. Ein Teil des jüngeren Generalstabes der Armee war dabei, wenigstens zunächst, inbegriffen.

Diese fachlich und psychologisch zwielichtige Einstellung prägte sich nach Kriegsausbruch, besonders nach dem erfolgreichen Blitzfeldzug gegen Polen, in eindeutiger, wenn auch gefährlicher Klarheit aus.

IX.

Ende 1939 lag ich mit dem Stabe meiner 3. Panzerdivision zunächst in Dortmund, später näher an den Grenzen der Low Countries in Vierssen. Mein Freund und Kamerad Hoepner, der mit dem mir vorgesetzten Generalkommando in Düsseldorf lag, sondierte die ihm unterstellten Divisionskommandeure bei einem gemeinsamen, dienstlichen Gespräch über ihre Einstellung zu einem eventuellen Westangriff. Im Grunde genommen war es auch ein vorsichtiger Test über die innerpolitische Einstellung zu Hitler. Es war klar zu erkennen, daß die Divisionskommandeure sich nicht, wie früher in der Armee, frei von der Leber weg äußerten, sondern in ihrem Meinungen Vorsicht walten ließen. Schon vorher hatte mein Freund, Heinrich von Stülpnagel, damals 1. Generalquartiermeister des Generalstabes und also Vertreter von Halder, bei mir sondiert, ob ich nicht bereit sei, mit meiner Panzerdivision mit den „Verbrechern in der Reichskanzlei“ Schluß zu machen. Ich kannte die prohitlersche Einstellung der maßgebenden Herren meines Stabes und meine nunmehr kampfbewährte Division. Außerdem war Hitler soeben auf dem Schlachtfeld an der Weichsel bei ihr gewesen und hatte der Division und mir als ihrem Führer seine Anerkennung ausgesprochen.

Der Kern der Sachlage war, daß die Generalität der Armee zum Teil damals vor einem Westangriff überhaupt zurückschreckte, noch ehe der beabsichtigte Bruch der belgischen und holländischen Neutralität ihr bekannt war.

Es war wohl in Vierssen Anfang Februar 1940, daß ich den Befehl bekam, mich auf den Angriff über die Maas bei Roermond und den Einbruch in Belgien bereitzuhalten.

Unter Übergehen des vorgesetzten Generalkommandos fuhr ich sofort zur 6. Armee, der ich unterstand, um ihren damaligen Führer, den General von Reichenau, zu sprechen. Wir waren 1911-14 zusammen auf der Kriegsakademie in Berlin gewesen. Er war als prominenter Nationalsozialist bekannt, ich als Mitglied der politischen Mentalität der Generalobersten v. Fritsch und Beck. Trotz der nunmehrigen Rangunterschiede sprachen Reichenau und ich miteinander ungeschminkte Soldatensprache.

Leider war er von seinem Armeekorps gerade abwesend. So konnte ich nur seinen Chef des Stabes sprechen, den damaligen Generalmajor Paulus und seinen Ia, Oberst v. Bechtoldsheim, meinen Nachfolger als Militärattaché in London.

Paulus war mir aus zweijähriger intensiver Zusammenarbeit im selben Gebäude des Berliner Stabsquartiers des XVI. Panzerkorps und meiner 3. Panzerdivision als Mensch und Soldat genauestens bekannt. Er war ein vorzüglicher Generalstabsoffizier und anständiger Charakter. Als Soldat hatte er sich erhebliche Verdienste um den Aufbau der deutschen Panzerwaffe erworben. Die notwendige Härte als selbständiger Armeeführer zu letzter Entscheidung lag ihm nicht.

Meine Ansichten faßte ich in die Worte zusammen: „Paulus, was mir zugemutet wird, ist eine klare Schweinerei. Zuerst habe ich den Auftrag bekommen, das verständlicherweise zerbrochene Vertrauen der Belgier wieder zu gewinnen und, entsprechend der schriftlichen Anweisung für Militärattachés, gute Beziehungen zu Holland herzustellen. Jetzt soll ich mit meiner Division als Erster in diese Länder einbrechen. Als Soldat im Kriege muß ich gehorchen.“

Paulus und Bechtoldsheim nahmen meine Worte hörbar schweigend entgegen. Nur ein jüngerer Generalstabsoffizier, der Zuhörer und im Ruhrkampf 1920 bei mir Ordonnanzoffizier gewesen

war, verstieg sich unpassenderweise anschließend zu der Äußerung: „Ein englischer Offizier würde diese Gewissensbedenken nicht haben.“

Ich wußte inzwischen von ihm, daß er sturer Nationalsozialist war.

14 Tage später bekam ich ein Armeekorps im Raum westlich von Kaiserslautern am Sudflügel der dort zunächst noch ruhigen deutschen Front. Hier war ein Rendezvous für höhere deutsche Führer, die keine Nationalsozialisten oder noch ausübende Katholiken waren. Unter letzteren befand sich auch der Oberbefehlshaber der Heeresgruppe, der spätere Feldmarschall Ritter von Leeb. Er war vor dem Kriege am 2.4.38 als vermeintlich politisch unzuverlässig verabschiedet worden. Man hatte ihn dann zum Kriege wieder einberufen; neben Beck war er wohl außer Zweifel unser bester operativer Kopf.

Mit einem gewissen, wenn auch ungewollten Pharisäertum können Kameraden aus anderen Armeen fragen, warum bei der Tradition der deutschen Armee und ihres Offizierkorps diese Entwicklung und ihr späterer Gang überhaupt möglich war. Vom Ausland konnte man in diese Verhältnisse schwer einsehen. Im Dritten Reich hatte man mit der Geschicklichkeit, auch der von Goebbels, eine Art Chinesische Mauer um das politische Denken und die Möglichkeit zur Beurteilung der außenpolitischen Gefahren gezogen.

Es ist eigentlich kaum möglich, sich für die damalige Lage im deutschen Führerkorps ein unvoreingenommenes und sachlich gerechtes Urteil zu bilden, wenn man die Entwicklung nicht am eigenen Leibe erlebt hat. Man vergißt auch zu leicht, daß später für alle höheren Führer, besonders nach ihrer Erkenntnis eines aussichtslos gewordenen Unternehmens, die Sippenhaftung, genau oder ähnlich wie im Stalinschen Rußland, in Kraft war.

X.

Die vorstehenden Skizzen stellen bewußt eine Apologetik dar. Ich glaube sie in berechtigtem Selbstinteresse und in demjenigen eines Teils meiner Kameraden im Lande schuldig zu sein, in dem verständlicher Groll auch heute noch nicht erloschen sein kann.

Vor allem ist diese Darlegung zur Kenntnisnahme für holländische Berufskameraden gedacht.

De krijgsmacht in economisch perspectief

Inleiding

Door de gehele geschiedenis heen blijken defensie en agressie niet los te denken van de beperkende factoren, die met name ook de economische beschouwingwijze duidelijk maakt. In oorlogstijd kunnen de grenzen uiteindelijk worden bepaald door een totale inschakeling van de beschikbare productiecapaciteit van de natie of het bondgenootschap. In vreedstijd – of wat daarvoor doorgaat – spelen geheel andere, vooral politieke krachten een rol en treedt het militaire apparaat in competitie met de vaak veel sterker levende verlangens op het gebied van de particuliere consumptie en investeringen, maar evenzeer met andere gemeenschapdiensten en -verplichtingen als onderwijs, verkeersveiligheid, rechtszekerheid, sociale zekerheid, ontwikkelingshulp e.d. Maar, of nu 50% van het nationaal inkomen (Engeland in WO II) of ca. 4½% (zoals in Nederland 1968) aan militaire inspanningen wordt besteed, in beide gevallen blijft het een gebiedende eis de uitgezette doelen met een zo gunstig mogelijk gebruik van de beschikbare mensen en middelen te bereiken. Dit uitgangspunt geldt voor alle geledingen in de defensieorganisatie waar gekozen moet worden over organisatie en inzet; in feite een beoordeling van de economische doelmatigheid.

Onder bovenstaande titel zal een poging worden gedaan een beeld te geven van de relaties tussen economie en krijgsmacht.

Als motivering voor de behandeling van dit onderwerp moge worden aangevoerd dat na jarenlange discussies en polemieken(1) nog allerm minst eenstemmigheid heerst omtrent de vraag welke betekenis moet worden toegekend aan de

normatieve conclusies van de bedrijfswetenschappen bij de oplossing van problemen in de krijgsmacht. Alleen al om deze reden is het naar de mening van schrijver nuttig dit onderwerp opnieuw aan de orde te stellen met de bedoeling een bijdrage te leveren tot algemeen aanvaardbare opvattingen. Verantwoorde oplossingen vragen niet alleen om theoretische maar vooral om praktische benadering. Vooral een juiste onderkenning en evaluatie van de concrete doelstellingen en omstandigheden waarmee het Nederlandse defensieapparaat te maken heeft, wordt van veel belang geacht. Het economisch handelen in de strijdkrachten wordt helaas nog te vaak aangepakt door succesvolle toepassingen uit het bedrijfsleven zonder meer te betrekken op (schijnbaar) identieke situaties in de krijgsmacht. Dergelijke, a.h.w. „receptmatige” benaderingswijzen leiden onherroepelijk tot evenzo vele onvolkomenheden en teleurstellingen. In wezen is nl. verzuimd om een onderscheid te maken tussen grondslagen en toepassing daarvan. De grondslagen hebben het karakter universeel te zijn en gelden voor alle objecten waarop de betreffende wetenschap zich richt. Ten aanzien van de toepassing evenwel, moet de specifieke geaardheid van de organisatie nimmer uit het oog worden verloren maar – in de meeste gevallen – juist een doorslaggevende rol worden toegekend. Alleen op deze manier kan er sprake zijn van een vruchtbare wederzijdse beïnvloeding van theorie en praktische situaties. Dit geldt ook voor toepassing van economische systemen in of in relatie tot de strijdkrachten.

Ter illustratie mogen worden genoemd de invoering van planningsystemen, budgetsystemen, controllerorganisaties etc. naar het voorbeeld van het bedrijfsleven. Deze – typisch uit de bedrijfswetenschappen afkomstige – maatregelen worden in vele particulieren bedrijven met succes toegepast. Invoering ervan in onze defensie-

(1) Zie literatuurverwijzingen aan het eind van het artikel a.u.b.

organisatie, zonder rekening te houden met haar eigen doelstellingen en geaardheid, zal naar mijn mening geen overeenkomstige effecten sorteren(2).

In de hiernavolgende paragrafen zal een nadere uitwerking van het eerder geformuleerde probleem worden gegeven. Daarbij worden de volgende onderwerpen in een naar wij hopen zinvolle opzet, aan de orde gesteld:

1. De doelstellingen van de economische wetenschap en de krijgsmacht;
2. Krijgsmacht en macro-economie;
3. De krijgsmacht als studieobject van de bedrijfseconomie;
4. De elementen van een bedrijfseconomisch verantwoord besluitvormingsproces;
5. Economische kenmerken van het defensie-apparaat – opvallende gelijkens met de moderne sowjet-economie;
6. Slotopmerkingen.

De doelstellingen van de economische wetenschap en de krijgsmacht

In deze paragraaf worden – in het kort – de volgende vragen besproken:

1. Wat is het doel van de economische wetenschap en welke beperkingen kenmerken deze doelstelling?
2. Wat zijn de doelstellingen van de Nederlandse krijgsmacht en welke economische karakteristieken kunnen daaraan worden verbonden?

Algemeen gesteld levert de economie strijd tegen de schaarste en wel schaarste aan productieve krachten (arbeidskracht, grond- en hulpstoffen, machinale capaciteit, ruimte etc.). Deze strijd is noodzakelijk omdat de verlangens van de mensheid, waarvoor inzet van deze produktieve krachten nodig is, het aanbod ervan verre overtreft. De praktijk wijst uit, dat in het spanningsgebied van verlangens en middelen geen enkel gat is te stoppen zonder een ander geheel of gedeeltelijk leeg te laten. Dit geldt voor de volkshuishouding, de overheid, de onderneming, het gezin enz. Confrontatie van verlangens en middelen toont de materiële onmogelijkheid om alle wensen te realiseren en dringt de noodzaak tot het doen van een verantwoorde keuze eenvoudig op. Anders gesteld, het zal duidelijk zijn, dat de mens als kiezend organisme (regering, ondernemer, gezinshoofd, commandant etc.) gedwongen is c.q. de verplichting heeft zo beleidvol en

zuinig mogelijk met de beperkte middelen om te gaan. Het antwoord op het eerste gedeelte van de eerste vraag kan daarom kort zijn. De bijdrage van de economische wetenschappen is in dit soort spanningssituaties een zo gunstig mogelijke afstemming tot stand te brengen.

Welke beperkingen veroorzaakt de mens zich nu indien de economie de enige invalshoek ware van waaruit problemen worden opgelost. Het antwoord op deze vraag behoeft weinig betoog. De economie verschaft ons weliswaar een belangrijke maar materialistische beschouwingwijze. De beperkingen manifesteren zich duidelijk als we haar toepassen op het verschijnsel organisatie. Organisatie is een doelmatige ordening van mensen, middelen en acties ter bereiking van het gestelde doel. De economie levert hiertoe principes, richtlijnen, methoden die kunnen leiden tot economische doelmatigheid. Hoewel zeer belangrijk, is dit maar één aspect. Daarnaast is beschouwing vanuit andere gezichtspunten onontbeerlijk. In onze verregaand gespecialiseerde maatschappij alsook in de krijgsmacht moet men denken aan een reeks van mogelijkheden: het politieke aspect, het sociologische aspect, het psychologische aspect, het juridische aspect, het ethische aspect enz.

Welke zijn nu de doelstellingen van de krijgsmacht? De hoofdfunctie kan worden omschreven als het voorzien in een behoefte aan bondgenootschappelijke en/of nationale veiligheid. In de huidige politieke en strategische conceptie betekent dit, dat het defensieapparaat naar omvang en samenstelling zodanig zal moeten worden georganiseerd, dat daarmee het incasseringsvermogen van potentiële tegenstanders wordt overtroffen.

Behalve deze hoofdfunctie vervult de krijgsmacht ook een groeiende serie nevenfuncties zoals: hulp bij rampen, politieel optreden, hulp bij oogst, geniesteun aan de burgersector, reddingsacties ter zee, helicopter-ambulance, optreden in V.N.-verband e.d. Wat is er nu economisch gezien karakteristiek voor de hoofddoelstelling van de krijgsmacht? Daarover het volgende.

Hoewel iedereen in het vrije westen zijn of haar mening over defensie kan kenbaar maken, is de organisatie ervan geen individuele, maar een maatschappelijke aangelegenheid. De benodigde gevechtskracht is slechts voor een collectiviteit (land, bondgenootschap) te bepalen en te realiseren. Defensie is een gemeenschapsdienst en daarom een van de vele staatstaken. Dat betekent ook, dat de afstemming van doelstellingen en

middelen langs de weg van de centrale planning moet plaatsvinden. In dit opzicht is er analogie met de sowjet-economie(3). Het markt- en prijsmechanisme als afstemmingssysteem zou t.a.v. defensie falen. Evenals zoveel andere gemeenschapsdiensten (rechtszekerheid, openbare orde, volksgezondheid etc.) is defensie niet (meer) op een verkoopmarkt te koop. Defensie is niet „marktbaar”. De krijgsmacht opereert wel veelvuldig op inkoopmarkten voor personeel en materieel, maar de verkoopmarkt ontbreekt. Vooral de laatste constatering is van grote betekenis voor de kansen die er zijn, om de bedrijfs-wetenschappen operationeel te maken in het defensieapparaat. Elders in dit artikel wordt hierop teruggekomen.

Krijgsmacht en macro-economie

Hoewel dit artikel vooral de bedrijfseconomische relaties in de krijgsmacht beoogt te onderzoeken, wordt een globale verkenning van het algemeen economische krachtenveld waarin de krijgsmacht zich bevindt, van groot belang geacht en wel omdat daaruit een aantal impulsen voortkomen voor het economisch handelen in de strijdkrachten. Gezien ook de respectabele offers die de defensie-inspanningen met zich brengen, kunnen deze vraagstukken niet genegeerd worden. De naoorlogse statistieken hebben ons geleerd, dat de defensielast ca. 18-20% van de totale overheidsbegroting uitmaakt en op $4\frac{1}{2}$ -5% van het nationaal inkomen beslag legt. Het laatste cijfer wordt nogal eens opgeblazen als „een haast ondraaglijke last”. Zonder een bedrag van ruim 3 miljard te willen bagatelliseren relativeert de opmerking van Prof. Dr. J. Pen, enige jaren geleden gemaakt, toch deze kwalificatie, door te stellen, dat een defensielast van 5% gelijk is aan de jaarlijkse groei van onze nationale economie: m.a.w. we hebben het er met de huidige groei in een jaar uit.

Naar mijn mening zijn in het raakvlak krijgsmacht - landelijke economie drie probleemgebieden van bijzonder belang.

1. Welke defensielast is gezien de actuele financieel-economische situatie toelaatbaar?

Deze vraag brengt ons op de problematiek van het defensie-plafond. Vooral in de vijftiger en zestiger jaren is de vaststelling van dit plafond meermalen een punt van heftige politieke discussie geweest. Op zichzelf is dit zeer voor de hand

liggend. De overheid moet nl. niet alleen streven naar een zo volledig mogelijke benutting van de beschikbare produktieve krachten maar ook naar het beste gebruik ervan (maximale volkswelvaart). Het laatste is juist zo moeilijk en eist een voortdurende bestudering en afweging van prioriteiten. Economisch gezien moet de overheid zich nl. een oordeel vormen over het z.g. nutsaldo. Van alle nieuwe of extra maatregelen en voorzieningen zonder dat elders in de overheidsdienst werkzaamheden wegvallen, moet worden nagegaan welk nut dientengevolge in de particuliere sfeer verloren gaat. Dit geldt ook voor de overheidsdiensten onderling. Theoretisch is dit nog makkelijk te stellen, praktisch is deze afweging van nuttigheden een enorme moeilijk zaak.

Voor de krijgsmacht is het defensieplafond bij voortduring een zwaarwegende beperking geweest t.o.v. de operationele eisen, vooral op het gebied van de noodzakelijke vernieuwings- en vervangingsinvesteringen. De bestedingscategoriën verkeren als het ware in een omvatting van enerzijds het defensieplafond en anderzijds de voortdurende stijgende exploitatie-uitgaven.

Vaste en krappe defensieplafonds betekenen voor de leiding in de krijgsmacht op alle geledingen een kracht tot voortdurend economisch handelen. Of zoals onze Amerikaanse bondgenoten het uitdrukken: „how to get an adequate bang for the budgetdollar”.

2. De overheidsbegroting (dus ook de defensiebegroting) als middel ter regulatie van de economische kringloop.

Behalve een staatsrechterlijke en een beheers-technische functie - met opzet wordt de term bedrijfseconomische functie vermeden - vervult de overheidsbegroting ook een macro-economische functie. In de moderne economische opvattingen wordt de overheid, vooral onder invloed van de denkbeelden van de Engelse Economist J. W. Keynes een actieve taak toegedacht ter bevordering van een evenwichtige economie. Een welvarende en gezonde economie moet naar de tegenwoordige opvattingen aan de volgende eisen voldoen:

- er moet een behoorlijke economische groei optreden (4-6% per jaar);
- er mag geen noemenswaardige werkloosheid bestaan;
- het prijspeil dient enigszins stabiel te zijn;
- de betalingsbalans moet in evenwicht blijven;

- de inkomens- en vermogensverdeling moet redelijk zijn.

Deze eisen leveren voor de overheid evenzovele doelstellingen voor haar economische politiek op. Maar wat is nu het verband tussen de defensiebegroting en deze macro-economische doelstellingen? In dit artikel moet uiteraard met een zeer globaal en fragmentarisch antwoord worden volstaan. De belangstellende lezer moge worden verwezen naar een van de vele goede handboeken over deze materie(4).

Richten wij b.v. onze aandacht op de doelstelling van volledige werkgelegenheid. Een toestand van werkloosheid blijkt in essentie veroorzaakt te worden door een bestedingstekort. De volgende vragen- en antwoordenreeks wil dit verklaren:

Vragen

Waarom worden er niet meer werknemers gevraagd?

Waarom neemt het productieproces niet meer werknemers op?

Waarom kan de afzet niet vergroot worden?

Antwoorden

Omdat er in het productieproces niet meer nodig zijn.

Omdat de afzet geen vergroting van de productie toelaat.

Omdat de koopkrachtige vraag (de bestedingen) niet groter zijn.

Er is in dit geval dus sprake van een direct verband tussen besteden - afzet - productie - werkgelegenheid. Werkloosheid wordt veroorzaakt door een bestedingstekort. In de afgelopen decennia werden wij vaker geconfronteerd met het spiegelbeeld. Geen „underemployment” maar „overemployment”. De bestedingsniveaus waren te hoog met als consequentie o.m. voortdurende spanningen op de arbeidsmarkt.

Het noodzakelijke terugdringen of opvoeren van de bestedingsniveaus wordt vrij algemeen gezien als een belangrijke taak van de overheid. Een van de middelen daartoe is de begrotingspolitiek. Andere middelen zijn monetaire politiek, loonen- en prijspolitiek, betalingsbalanspolitiek. Door manipulaties met belastingen en uitgaven worden in de begrotingspolitiek de bestedingen opgevoerd of verminderd. Indien men zich realiseert dat de laatste jaren ca. 25% van de nationale bestedingen door de rijksoverheid wordt uitgegeven, beseft men ook de belangrijkheid van de begrotingspolitiek als conjunctuurpolitiek instrument. In het kader van onze probleemstelling is het be-

langrijk vast te stellen dat met deze politiek ook de defensiebegroting in het regulatieproces kan worden betrokken. En als dit gebeurt spelen we voor 20% mee!

De recente praktijk wijst uit, dat het ook gebeurt, men zij b.v. herinnerd aan de richtlijn van Minister Witteveen in 1964 (situatie van overbesteding) waarbij ook Defensie haar aandeel kreeg te leveren bij een op macro-economische gronden gewenst uitstel van investeringsuitgaven alsmede een beperking van de exploitatie-uitgaven.

3. *Het probleemgebied van de strategische economie.*

In oorlogstijd wordt de relatie krijgsmacht-economie letterlijk van vitaal belang. Een optimale afstemming van bondgenootschappelijke acties en capaciteiten zal dan zonder twijfel van beslissende betekenis zijn. Maar de planning en voorbereiding van deze afstemming kunnen niet wachten totdat de vijandelijkheden zijn uitbroken maar zijn thans noodzakelijk. Evenals de vaststelling van het defensie-plafond en de begrotingspolitiek behoort de strategische planning tot de verantwoordelijkheid van de civiele overheden. Er bestaat echter een nauwe relatie met de logistiek. De leiding van de krijgsmacht zal de civiele overheid zodanige gegevens moeten verstrekken, dat zij zich op de hoogte kan stellen van de militaire middelen die nodig zijn om bepaalde strategische plannen te kunnen uitvoeren(5).

De krijgsmacht als studieobject van de bedrijfs-economie

Tot nu toe hebben we onze aandacht voornamelijk gericht op de relaties die er bestaan tussen de krijgsmacht en de landelijke economie. We hebben daarbij geconstateerd, dat uit deze confrontatie voor de krijgsmacht een sterke oproep tot economisch handelen resulteert.

Thans het belangrijke onderwerp, hoe het gesteld is met de invloed van de bedrijfseconomie op de problemen in de krijgsmacht.

Allereerst de vraag: behoort de krijgsmacht tot het studieobject van de bedrijfseconomie? Er is aanleiding om deze vraag te stellen, omdat vaak de mening wordt verkondigd, dat de bedrijfseconomische wetenschap als object van studie de productiehuishouding heeft gekozen en derhalve de z.g. consumptiehuishoudingen (zoals overheid, verenigingen, strijdkrachten) buiten haar

om meting van resultaten en kosten. De calculatieproblematiek neemt een centrale plaats in. Economische keuze dwingt om de problemen door te denken in de verhouding resultaten: kosten. In deze typering schuilen uiteraard ook de beperkingen. Alle problemen zijn niet op te lossen met uitsluitend kwantitatieve analyses en niemand zal ontkennen dat goede kwalitatieve en intuïtieve oordeelsvorming onmisbaar zijn. Onder intuïtie dan te verstaan, een combinatie van vroegere ervaringen, visie op de toekomst en de bekwaamheid gecompliceerde en uiteenlopende factoren aan elkaar te verbinden. Het voorgaande neemt overigens niet weg, dat systematische kwantitatieve analyse een verantwoorde plaats moet worden toegekend in het patroon van overwegingen en keuze, en in bepaalde gevallen van beslissende betekenis zal zijn. Interessant is te vermelden, dat de voormalige minister van defensie in de V.S. McNamara en enkele van zijn naaste medewerkers (Hitch en Enthoven) al vrij spoedig na hun komst op het Pentagon in het begin van de zestiger jaren, van militaire zijde ernstige kritiek te verduren kregen wegens door hen geïntroduceerde economische en kwantitatieve methoden bij de oplossing van militaire problemen(8).

De discussie spitste zich toe op de bijdrage van de computer als modern calculatiemedium bij uitstek. Hieronder worden enkele door Hitch geformuleerde uitspraken vermeld, die de betrekkelijkheid van de economische beschouwingwijze en van de computerbijdrage – in zijn visie – weergeven(9):

- Economische keuze is een manier om problemen te bezien; gezond oordeel is altijd van beslissende betekenis bij de analyse, de keuze van de alternatieven en de keuze van de uiteindelijke oplossing.
- De hulp van computers is vooral bruikbaar bij de analyse van complexe problemen, maar er zijn veel vraagstukken, waarbij deze apparaten hun bijzondere bruikbaarheid niet bewezen hebben, alhoewel ook in dergelijke gevallen het de moeite waard bleek om de verschillende mogelijkheden eens door te denken in termen van nuttigheden en kosten.
- Hoewel mathematische modellen en berekeningen van nut zijn, kunnen zij in geen enkel opzicht worden vergeleken met goede intuïtieve oordeelsvorming. Zij werken aanvullend. Naar de mening van de schrijver gelden boven-

staande uitspraken voor alle mathematische methoden ter ondersteuning van de (militaire) besluitvorming, ongeacht de naam waaronder zij zich aandienen: operations research, beslis-kunde, verklarende statistiek, kwantitatieve bedrijfseconomie e.d. Deze technieken zijn alleen dan een principieel belangrijke vooruitgang als men zich niet distantieert van de factoren die niet voor mathematisering en kwantificering in aanmerking komen.

Economische kenmerken van het defensie-apparaat – opvallende gelijkenis met de moderne sowjet-economie

Over de karakteristieke moeilijkheden bij het economisch handelen in de krijgsmacht wordt het volgende opgemerkt.

In de eerste plaats is het defensie-apparaat een organisatie met een z.g. beschikbaarheids- en afweernuttigheid. Dit heeft de principiële konsekwentie dat er geen aanwijsbaar verband bestaat tussen kosten en resultaten. Door de aanschaffing van leopard-tanks bij voorbeeld stijgen zowel de kosten als de mate van gevechtsgereedheid. Maar het in getallen uitdrukken en vergelijken van de *relatie* is onmogelijk. De teller en de noemer van de breuk laten zich niet op een noemer, bij voorbeeld in geld, uitdrukken. Rekenkundig voorgesteld gaat het bij defensie nl. om de verkrijging van een zo gunstig mogelijke breuk gevechtsgereedheid

kosten

De kwantificering van denoemer levert principieel geen problemen op. Anders is het gesteld met de teller van de breuk t.w. de gevechtsgereedheid. Deze laat zich niet zoals bij een particulier bedrijf dat op de verkoopmarkt opereert, uitdrukken in dezelfde taal als de kosten t.w. in guldens. Daarnaast is het begrip gevechtsgereedheid dermate gecompliceerd – men denke bijv. aan de zeer heterogene personele, materiële en mentale gereedheid van een tankbataljon – dat de bepaling ervan voor een belangrijk deel een intuïtieve zaak blijft. Sommige zaken laten zich nu eenmaal niet of moeilijk meten (gevechtsgereedheid) terwijl bovendien voor de heterogeniteit geen algemene maat bekend is.

Gegeven deze handicaps wordt de bepaling van de gevechtsgereedheid en evaluatie ten opzichte van de kosten een moeilijke maar niettemin noodzakelijke activiteit. Het doordenken van de militaire keuzevraagstukken in de verhouding doel-

stelling: kosten blijft naar de mening van de schrijver een gebiedende eis.

De hierboven aangeduide „cost/effectiveness”-analyses zijn meer gedetailleerd aan de orde gesteld in het verslag van de KMA-studiedagen 1967 onder redactie van Prof. Dr. K. A. M. Bogaert handelende over het besluitvormingsvraagstuk in de militaire organisatie. Bestudering hiervan wordt de geïnteresseerde lezer van harte aanbevolen.

Ten aanzien van de overige kenmerken van het defensie-apparaat bestaat er een opvallende gelijkenis met de moderne sowjet-economie.

Na jarenlange discussies, waarin door de economen Liberman, Nemchinov en Leontev leidendes rollen werden vervuld, waagden de sowjets in 1965 een experiment op economisch gebied in een tweetal textielbedrijven in de buurt van Moskou. De resultatenbeoordeling van deze bedrijven zou voortaan niet meer plaatsvinden op basis van geproduceerde hoeveelheden, maar men ging „kapitalistische” maatstaven gebruiken, zoals rentabiliteit en effectieve vraag. Deze „communisticke markteconomie” bleek een dermate doorslaand succes, dat inmiddels ongeveer de helft van alle bedrijven in de Sowjet-Unie op het nieuwe systeem is overgegaan. Uiteraard betekent een en ander geen terugkeer naar het westerse fenomeen van de private onderneming, het toont echter wel de volle bereidheid van het huidige sowjet-regime om onze beheerstechnieken te gebruiken als het om de verbetering van hun systeem gaat.

Wat heeft het bovenstaande nu te maken met ons eigen defensie-apparaat? Het antwoord is: hoewel er grote verschillen zijn tussen de twee sociale en economische systemen, valt toch een opvallende overeenkomst te constateren tussen de problemen, structuren en werkwijzen van het westerse defensieapparaat en de sowjet-economie. Ter illustratie van deze stelling het volgende.

Planning en begroting

Zowel het departement van defensie als de Russische economie hebben als uitgangspunt een periodiek te herzien meerjarig beleidsplan (legerplan, vlootplan, luchtmachtplan). In beide gevallen wordt deze planning door een vastgestelde begrotingscyclus gepompt. Op basis van richtlijnen van hogerhand worden de begrotingsvoorstellen opgemaakt en deze beklimmen vervolgens de hiërarchieke ladder voor kritische beoordeling en coördinatie. Tenslotte volgt goed-

keuring, verwerping of amendering door een vrije resp. dictatoriale politieke besluitvormingsorganisatie.

Leidinggevende structuur

De sowjet-economie wordt geleid door een politiek-technisch-economisch centrum Gosplan geheten. Dit orgaan beheert verticaal georganiseerde (functionele) ministeries, waaraan bepaalde taken en middelen worden gedelegeerd. Hoewel de kwantitatieve verhoudingen duidelijk verschillen, herkennen we zonder veel moeite onze Nederlandse overheids- en (departementale) defensieorganisatie.

Verband tussen beloning en prestatie

Een volgend voor beide organisaties identiek vraagstuk is: hoe de leiding op alle niveaus ertoe te brengen de hun ter beschikking gestelde produktiemiddelen zo economisch mogelijk te benutten (motivatie). Het ontbreken van prestatiebeloning (hogere inkomens, winstaandelen e.d.) bemoeilijkt het opsporen en belonen van effectief en efficiënt management. De belangrijkste oorzaak hiervan is de moeilijke prestatie meting.

Allocatie van de produktiemiddelen

Zoals reeds eerder gesteld, is een primair economisch vraagstuk hoe de schaarse middelen moeten worden gebruikt, ter verkrijging van een optimaal en gewenst resultaat. Gegeven de afwezigheid van een verkoopmarkt en dito marktmechanisme gebruiken beide organisaties een plan. Het ontbreken van concurrentieverhoudingen heeft nogal eens tot gevolg dat economische praktijken blijven voortbestaan soms zelfs lang nadat meer efficiënte oplossingen reeds zijn ontwikkeld.

De analogie van onze defensie-organisatie met de economische organisatie van de sowjet-unie werpt niet alleen een verrassend licht op de karakteristieken van ons defensie-apparaat, maar kan ook een stimulans verschaffen om de door hen recentelijk ontwikkelde en beproefde management-systemen aan een toepasbaarheidsstudie te onderwerpen. Een groot aantal westelijke waarnemers voorspelde, dat de hervormingen wel spoedig zouden degenereren tot een of andere vorm van bureaucratisch gebeuren. Maar niets is minder waar. Het vernieuwings- en decentralisatieproces zet door. De praktische noodzaak

heeft de ideologische weerstand duidelijk overwonnen. Het ligt in de bedoeling in de komende twee jaar de gehele sowjet industrie volgens de nieuwe beginselen en methoden te besturen.

Slotopmerkingen

Wat is de betekenis van het economisch handelen in relatie tot de eerder behandelde doelstelling van de krijgsmacht? Bij de beantwoording van deze vraag zou ik mij willen laten leiden door een citaat zoals dat voorkomt in Peter Drucker's bekende boek: *Management in practice* (10). In zijn beschouwingen over begrip en doelstellingen van de ondernemingsleiding (het management) concludeert hij (t.a.p. blz. 5): „management is een economisch orgaan van een industriële samenleving. Iedere daad, iedere beslissing, iedere overweging van het management heeft als eerste dimensie de economische”. Drucker ziet als essentieel voor de ondernemingsleiding het leveren van een economisch verantwoorde prestatie.

Het zal duidelijk zijn, dat een dergelijk uitgangspunt niet kan gelden voor de krijgsmacht. Houdt dat in dat een economisch verantwoorde prestatie in onze organisatie naar het tweede plan wordt verschoven? Ik meen dat het antwoord hierop positief moet luiden: de krijgsmacht moet economie bedrijven binnen de grenzen van gemotiveerde operationele vereisten, de economische gevolgen van militaire beslissingen zijn secundair. Dat wil niet zeggen onbelangrijk! Zij geven de grenzen aan bij deze beslissingen doch vormen niet het leitmotiv of een rechtvaardiging. De veiligheid staat voorop. Dat is de eerste en grote verantwoordelijkheid.

Onder vorenstaande condities zal de bedrijfs-economie een verantwoorde plaats worden toegekend en geldt ook voor de Nederlandse officier het Amerikaanse voorschrift(11):

„Commanders and staff officers must have adequate cost information if they are to insure that necessary functions are achieved at the lowest cost consistent with adequate standards of performance, thus spreading the available resources as far as possible and achieving as high a standard of both performance of missions and maintenance of facilities as is possible.”

LITERATUURVERWIJZINGEN

1. De defensiehuishouding gezien als bedrijfshuishouding, door W. J. Loos, *Mars in Cathedra* 1/1969.
2. Budgettering in de Krijgsmacht, door L. C. van Zutphen, *Orgaan van de Kon. Ver. ter Beoefening van de Krijgswetenschap* 1965-'66 2e aflevering.
3. On learning from the soviets, door Major R. Kelley, *Air University Review* juli/aug. 1968.
4. Economie in theorie en praktijk, door J. E. Andriessen, Agon-Elsevier, Amsterdam-Brussel.
5. Strategische Economie, door Dr. M. W. J. M. Broekmeijer, Elsevier, Amsterdam-Brussel.
6. Prof. Dr. Th. Limperg Jr. *Bedrijfseconomie*, verzameld werk, deel 5, A. E. Kluwer, Deventer.
7. *Leiding en Organisatie van het Bedrijf*, door Prof. Dr. H. J. van der Schroeff, Kosmos Amsterdam-Antwerpen.
8. Six Business lessons from the Pentagon, door D. J. Smalter en R. L. Ruggles Jr., *Harvard Business Review* mrt/apr. 1966
9. *Decisionmaking for Defense*, door Ch. Hitch, Washington 1966.
10. *Management in Practice*, door P. Drucker, J. H. de Bussy, Amsterdam.
11. Vs ST 38-2 *Financial Controls in Supply management* t.a.p., blz. 504 pt 7.

Het dilemma van de wetenschappelijk onderzoeker

*„De ordentelijkheid volgens ruimte en tijd is
iets dat wij onderkennen in de voorvallen”.*

SIMON STEVIN

Proloog

„Een van de belangrijkste middelen tegen het misbruik van wetenschap is, dat de wetenschapsbeoefenaar een diep besef moet ontwikkelen van de ethische draagwijdte van zijn werk, dat wil zeggen van de functie van de wetenschap in het totaal van het menselijk leven.

Natuurlijk zijn met een dergelijk ethisch besef niet alle problemen opgelost. Het vermogen van de mens zichzelf te bedriegen is bijzonder groot. Daarom komt het mij voor, dat de onbaatzuchtigheid van de wetenschap, noodzakelijke eis voor een ethisch zuiver oordeel, niet in strijd is met het feit dat tegenover elkaar staande partijen zich van wetenschapsmensen bedienen om zich naar beste weten wetenschappelijke verworvenheden of waarschijnlijkheden ten nutte te maken. Op het eerste gezicht lijkt zulks een degradatie van de wetenschap en de rechtstreekse ontkenning van de onbaatzuchtigheid, maar is het dit ook, gegeven de veelzijdigheid der werkelijkheid en de onvolmaakte stand van de wetenschap?”

(Prof. Dr. A. G. M. VAN MELSEN,
Wetenschapscongres d.d. 8 april 1968¹).

Als ter introductie van „Mars in Cathedra” de voorzitter der Koninklijke Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap stelt dat dit tijdschrift wil bijdragen tot „de verspreiding van heldere begrippen omtrent krijgsgzaken” en daarbij deze laatste term „krijgsgzaken” verruimt tot het begrip „defensie-wetenschappen, daarmede erkennend de relatie met vele andere takken van wetenschap, maar ook met de praktische politiek en economie”, heeft hij zich door zijn uitnodiging iets over het onderhavige onderwerp te willen zeggen de dimensies der verruiming zo gedacht, dat daarin plaatsruimte werd opengesteld voor een beschouwing over iets dat in de wereld der wetenschappelijke onderzoekers in toenemende mate de aandacht vraagt, nl. van de verantwoordelijkheid der wetenschap als geheel en van de wetenschaps-beoefenaren individueel ten opzichte van wat VAN MELSEN noemt „het misbruik van de wetenschap” vis à vis het totaal van het menselijk leven. Als er ergens sprake is van een terrein waarop produkten der wetenschap in het licht van het leven-en-welzijn van de mensheid worden misbruikt, dan is het zeker dat van oor-

log en oorlogsvoering, van krijgskunde, van aanval en van verdediging; hij die de defensie-wetenschappen beoefent om de verdediging zo doeltreffend mogelijk te maken en in zekere zin, en bewust, dit „misbruik” als een uitgangspunt moet aanvaarden – omdat dit niet anders kan – zal niet stil zijgend voorbij kunnen gaan aan het dilemma van de wetenschappelijk onderzoeker, die – eveneens omdat hij niet anders kan – zoekt naar een morele grondslag om al of niet aan de destructieve mogelijkheden van defensie-research zijn medewerking te verlenen. Dit „niet anders kunnen”, het ene verstandelijk, realistisch, pragmatisch, het andere ethisch en normatief, is een uiterst krachtige motivatie. Schijnbaar tegengesteld gericht en de wereld scheidend tussen „haviken” en „duiven”. In werkelijkheid facetten van eenzelfde patroon: nl. van de mens, strevend naar vrede, ontwapening en veiligheid.

De eenvoud van het probleem zo gesteld, doet niets af aan de grimmigheid waarmede zij die het in de een of andere richting voor het zeggen hebben elkaar te lijf gaan. De militair kan niet anders dan zich wapenen met alle middelen welke

wetenschap en techniek hem ter beschikking stelden om zich van zijn verantwoordelijkheid – de verdediging tegen iedere vorm van aanval – doelmatig te kwijten. De wetenschappelijk onderzoeker, daartoe in staat gesteld door de middelen welke hem – desnoods door de militair – ter beschikking zijn gesteld, kan niet anders dan zich concentreren op en wijden aan de objecten van fundamenteel en toegepast wetenschappelijk onderzoek, en zich verdiepen in de ontraadse-ling en verklaring van verschijnselen welke liggen in het gebied van de discipline zijner keuze; hoe bedroevend het dan ook is dat de vondsten die hij doet misbruikt kunnen worden in de wapen-rusting van de militair. Als de wetenschappelijk onderzoeker zelf „militair” heeft leren denken zal hij daartegen minder bezwaar voelen als deze wapenrusting symbolisch is voor verdediging en bescherming van al wat zijn cultuur aan dier-baarheden heeft opgebouwd. Maar in toenemen-de mate ontwikkelt zich daarnaast bij de weten-schappelijk onderzoeker – in veler ogen misschien zelfs te laat – de vraag of de vondsten der weten-schap niet de oorzaak zijn van alle ellende der hedendaagse dreiging van mogelijke massa-verdelging van het leven op aarde; en dan niet zo-zeer de vondsten zelf, doch het misbruik dat anderen – dikwijls te zien als niet-wetenschappe-lijken – ervan maken. Deze wetenschappelijk onderzoeker vraagt zich consequent af of en in hoever hij nog kan medewerken aan de inspan-ning voor de wetenschap die of gericht is op massavernietiging, of als zodanig misbruikt kan worden; dan wel of en in hoever de massa der wetenschappelijk onderzoekers zich niet moet opmaken tot een militante revolve tegen een der-gelijk misbruik en daarmede tegen alles wat in handen van de dienaren van Mars gericht is op massa-uitroeiing van het potentieel van de vijand – zij het dan ook uit een oogpunt van verweer en afweer tegen een, met gebruikmaking van dezelf-de middelen, van de tegenstander veronderstelde agressie. Dus – laten we zeggen – uit „pure” ver-dediging.

★

Aan beide standpunten – zowel van hem die zich inzet om mens en samenleving te verdedigen, als van de wetenschappelijk onderzoeker die zich op-maakt om de produkten van wetenschap niet als aanvals- en dus ook verdedigingsmiddel te mis-bruiken – kan een zekere „grandeur” niet worden ontzegd. Maar dit is misschien juist het bedenke-lijke. Beide vormen van „grandeur” schijnen zich niet met elkaar te verdragen; hebben de neiging

onverdraagzaam en agressief te worden en elkaar „verboden toegang” toe te roepen tot de terreinen van ieders werkzaamheid. Terwijl het in wezen complementaire aspecten zijn van de tweestrijd tussen wat in de mens als zodanig, biologisch, fysisch, sociologisch of filosofisch agressief en ethisch is.

Niet alleen bij de wetenschappelijk onderzoeker, ook bij de militair, niet alleen bij de politicus, ook bij de geestelijke, niet alleen bij de fabrieksdirec-teur, ook bij zijn werknemers, overal waar men-sen denken en arbeiden en direct of indirect be-trokken zijn bij verdedigingsvoorbereidingen treedt het dilemma naar voren; als irritatie, als innerlijke confusie en conflict, als individuele of collectieve revolve; zelfs als controverse in doc-trine en leerstelling.

★

In zijn indrukwekkende dies-rede over „Ethiek en zelfbehoud”²⁾ heeft prof. Quispel op niet te evenaren wijze uitdrukking gegeven aan deze problematiek, aan de plaats van de wetenschappelijk onderzoeker in de samenleving en aan zijn verantwoordelijkheid vooral met betrekking tot „zijn kritische instelling, gericht op het uiteinde-lijk doel van de evolutie van de menselijke geest en op de bestrijding van alle waanideeën, hoe dierbaar ook, die deze evolutie bedreigen”.

Ik ben mij bewust tekort te doen aan de betekenis van zijn betoog door te weinig te citeren. Laat iedereen dit lezen en herlezen. Wat ik hier aan-haalde als flits voor enige nadere overdenking be-vat drie elementen van verantwoordelijkheid, waarnaar ik mij ter verdere beschouwing zou willen oriënteren:

- a. een kritische instelling, die zelf onderworpen is aan voortdurende kritische twijfel,
- b. een door deze instelling gericht doel van evo-lutie van de menselijke geest en
- c. de bestrijding van denkbeelden welke deze evolutie bedreigen.

★

Het is wel duidelijk dat de genoemde elementen niet alleen door iedereen onderschreven kunnen en moeten worden, doch op zichzelf geen vol-doende „scheidend” vermogen hebben om nu juist de wetenschappelijk onderzoeker exclusief een dergelijke geprivilegeerde instelling toe te denken. Degeen die verantwoordelijk is voor defensie-voorbereidingen – wetenschappelijke onderzoekers inclus – claimt voor zichzelf even-zeer de verplichting tot kritische instelling en het nastreven van ideële doelstellingen. Ook de poli-

ticus, die functioneel het laatste woord heeft in zaken van oorlog en vrede zal deze attributen van verantwoordelijkheid voor zijn handelen opeisen. Wat de wetenschappelijk onderzoeker evenwel onderscheidt is, dat hij zich primo door verrijking van kennis in de breedte en diepte van vele en zeer vele gebieden van wetenschap toelegt op de kritische relativering van alles wat zich aan hem presenteert, ook van datgene wat tot nu toe „absoluut” heette, secundo dat de wetenschap als geheel zich niet laat begrenzen door politieke of doctrinaire demarcaties, tertio dat de producten van zijn arbeid door niet-de-wetenschap-dienenden worden misbruikt, quarto dat het operationele arbeidsveld om aan de ideële doelstellingen te werken bepaald wordt door een gemeenschap die naar wezen de gehele mensheid omvat en quinto omdat zijn verantwoordelijkheid hem van nature drijft de identiteit van zijn structuur en het arsenaal van zijn middelen, geloofwaardig te doen zijn als instrumenten van vrede en verdraagzaamheid tussen de politieke, economische, sociale en sociologische tegenstellingen welke in de wereld bestaan.

Van een specifieke aard van de verantwoordelijkheid en de plichten van de wetenschappelijk onderzoeker is dan toch zeker sprake.

*

De vraag of en in hoever een wetenschappelijk onderzoeker mag of moet meewerken aan objecten van defensie-research, is daarbij wel een uiterst simplistische vorm van probleem-stellen. Dan moet men eerst weten wat men b.v. onder defensie-research verstaat en eerder nog wat men onder defensie of verdediging wil verstaan of wat daaronder dient te worden begrepen. In het jargon waarvan ook de meest agressieve groeperingen van volken, van ideologieën, van politieke onderdelen in eenzelfde samenleving en ook van individuen in een gemeenschap zich bedienen om de werkelijke drijfveren achter hun handelingen en handelings-voorbereidingen te verbergen, is het moeilijk, zelfs onmogelijk de grensen tussen defensie en agressie aan te geven. En zelfs al zou men daarvoor een definitie kunnen bedenken, dan nog is geen grens aan te geven tussen de gebieden waarin zich technologisch de defensieve of agressieve wapenen en strijdmiddelen ontwikkelen. Omdat de veronderstelde vorm van agressie, automatisch een gebalanceerde opbouw van afweer- en verdedigingstechniek uitlokt. Niet alleen uitlokt, doch zelfs uit zelfbehoud dwingend meesleept.

Ook met de schijnbaar meest passieve vorm van verdediging, nl. bescherming, beveiliging, moet men nog voorzichtig zijn als selectie-middel tussen wat wel en wat niet agressief is, dan wel direct of indirect agressiviteit in bepaalde vorm kan uitlokken. Het lijkt plausibel om te stellen, dat het dwaas zou zijn geen beschermingsmaatregelen voor te bereiden, indien men bekend is, of althans meent te zijn, met een bepaald strijdmiddel, dat door een potentiële tegenstander ontwikkeld is om tegen bepaalde menselijke of materiële doelen in te zetten. De ontwikkeling bijv. van het ABM-systeem dat zekere kansen biedt om de entree van vijandelijke nucleaire raketten te belemmeren en waarmede miljarden aan research, ontwikkeling en produktie zijn gemoeid, is niet in de laatste plaats bedoeld om de „second-strike capability” te verzekeren. En deze „second-strike capability” – mits geloofwaardig genoeg – is het onvermijdelijke complement van de agressieve defensie-strategie. Onomwonden blijkt dit, wanneer het zal beperkt worden tot die lanceerplaatsen en inrichtingen, waarmede de „second-strike” moet worden toegebracht en niet om bevolkingen of gemeenschappen te beschermen. En als een dergelijk systeem aan beide zijden sluitend is, leidt dit dan niet onvermijdelijk tot de ontwikkeling van nieuwe strijdmiddelen, waartegen géén ABM bestand is?

In wezen is het met alle beschermende en beveiligende voorzieningen tegen verwachte dreiging zo, dat deze elementen bevatten van militaire – laten we stellen defensieve – betekenis, derhalve van voorzieningen welke mede in stand houden de militair, zijn apparaat, zijn aan- en afvoerlijnen, het oorlogspotentieel van de gemeenschap. Het is bijna onwezenlijk daarbij te denken aan een geselecteerd assortiment van beschermingsmaatregelen voor non-combattanten; iedereen die aan een arbeidsproces van enige gemeenschap actief deelneemt, is met zijn gezin en zijn milieu combattant; zelfs die daaraan niet deelneemt vormt een deel van de weerbaarheid van de gemeenschap. De aard en de afmetingen van een mogelijke dreiging en de doelstellingen van een mogelijke vijand kunnen niet gecompartmenteerd en niet gelocaliseerd gedacht worden. De kwetsbaarheid en dus ook de bescherming en verdediging gelden voor de samenleving als geheel.

*

Daartegenover staat de bestrijding van de gevolgen van oorlogshandelingen en de bevordering van levenskrachtige overleving, zonder voorop te

stellen dat de toegepaste strijdmiddelen iedere vorm van overleving uitsluiten; dus rampbestrijding, waar en in welke vorm en op welk tijdstip de ramp zich voordoet. Het is nauwelijks denkbaar dat enige wetenschappelijk onderzoeker aan de ontwikkeling van deze rampenbestrijding niet zou willen bijdragen uit een overweging van ethische verantwoordelijkheid tegenover de maatschappij, waarvan hij deel uitmaakt. Ook als deze ramp een oorlog zou zijn, maar ook als deze zou zijn een watersnood, de verontreiniging van de atmosfeer, een epidemie, een hongersnood, kortom alle rampen, welke hetzij door overmacht, hetzij als gevolg van de voortschrijdende technologie, het leven van het individu, zijn milieu, zijn gemeenschap en daarmee zijn materiële, culturele, geestelijke en sociale waarden aantasten of dreigen te vernietigen.

*

De wetenschappelijk onderzoeker zal soms geneigd zijn het zo te zien dat iedere wetenschappelijke of technologische bijdrage aan agressieve strijdmiddelen in strijd is met zijn verantwoordelijkheid en ethisch geweten tegenover de samenleving. Wil hij – anders gezegd – een verantwoorde bijdrage geven aan alles wat tot ontwapening en vrede zou kunnen leiden, dan kan hij nauwelijks deelgenoot zijn in een of andere schakel in een proces, dat dit tegenhoudt of het tegenovergestelde als uitgangspunt neemt, zelfs niet door opvoering van de geloofwaardigheid van de afschrikking, welke tot nu toe vermoedelijk het uitbreken van een all-out nucleaire oorlog of 3e wereldoorlog voorkwam.

Wie zou deze gedachtengang niet kunnen volgen? Maar ook, wie zal er niet mee kunnen instemmen dat deze allerminst het privilege is van de wetenschappelijk onderzoeker en het geschapen dilemma geen prerogatief is van een wetenschapsdienaar of van hem, die zich daartoe bekwaamt of voorbereidt. Het is in wezen het probleem en het dilemma van ieder individu, dat in zijn bijdrage tot de algemene verdedigingsvoorbereidingen wel moet uitgaan van een zekere oorlogs-dreiging, en aan de andere kant niets onbeproefd zou willen laten een oorlog te helpen voorkomen. En dan niet alleen een oorlog met bepaalde afschrikwekkende strijdmiddelen, maar een oorlog „an sich” als middel tot vereffening van internationale politieke spanningen, tegenstellingen, conflicten. Als men daarbij als uitgangspunt neemt dat de mens, en daarmee ook de bundeling van mensen in kleine en grote gemeenschappen, van nature

agressief is en men aan de andere kant bij dezelfde mens veronderstelt het vermogen om te onderscheiden wat ethisch al of niet, of meer of minder verantwoord is en daarnaar te handelen, is de weg geopend voor een reeks van nieuwe dilemma's op de wegen waar niet alleen de wetenschappelijke onderzoeker op het gebied van wijsbegeerte, theologie, van geschiedenis, filosofie, psychologie, zelfs de biologie, de chemie en de fysica mee geconfronteerd wordt, doch ook het object „mens” en zijn structureel gedragspatroon als potentiële agressor of als ethicus, of als beide. Ongeacht de generatie waartoe hij behoort of zijn conditionering als functie van milieu, omstandigheden, geografische oorsprong, culturele progressie.

*

Het denken over oorlog en vrede, over agressie en non-agressie, over aanval en verdediging, wordt er niet eenvoudiger op. Als we kritisch tegenover onszelf zijn moeten we zelfs uitgaan van de vraag of we onder deze begrippen allen hetzelfde verstaan en wát we eronder verstaan. Is de taal waarvan we ons bedienen wel een onfeilbaar middel voor overdracht van onze gedachten of van ons denken, of is het noodzakelijk ons voorafgaand aan iedere discussie te vergewissen van de wederzijdse verstaanbaarheid. Dit lijkt onontkoombaar, niet alleen uit een oogpunt van zintuig-fysiologie, doch vooral en met name uit een oogpunt van de invloed van de taal op de vorm en wijze van ons denken. Met andere woorden, scheidt de gebruikte taal niet een zekere voorwaardelijkheid vooraf, een pre-conditionering van het denken? Aan een bevestigend antwoord kan nauwelijks worden ontkomen.

Ik moge een vergelijking maken met de moderne z.g. „denkmachine”, de computer. Dit product van menselijk vernuft, dat in staat is in bijna onvoorstelbaar kleine tijdsintervallen rekenbewerkingen uit te voeren waartoe geen menselijk brein en ook geen verzameling van menselijke breinen het vermogen bezit, is op typische en aantoonbare wijze gepreconditioneerd: door zijn kennis (het geselecteerd feitenmateriaal, systematisch gerangschikt in zijn geheugen) en door zijn programmering, volgens een model dat de cyclus van zijn bewerkingen beheerst en in een voor hem verstaanbare taal wordt overgedragen. Zonder dit „algolisme”, als ik dit even als een verzamelnaam mag bezigen, is geen model voor de computer „verstaanbaar” te maken. Het is een primitieve taal afgeleid van een zeer vergaande differentiatie,

die aangepast dient te zijn aan het tenslotte primitieve vermogen van de computer tot een ja-neen-selectie. We zullen moeten toegeven dat geen menselijke breinen in staat zijn tot een vergelijkbaar rekenvermogen en operationele rekenprestaties. Zelfs al zou dit uit een oogpunt van de microstructuur van het menselijk denkorgaan niet bij voorbaat uitgesloten behoeven te zijn, het mist de capaciteit om al het objectieve feitenmateriaal paraat te hebben en dit te gebruiken als kritisch toetsingsmateriaal voor de bewerking, de extrapolatie of de voorspelbaarheid van gebeurtenis-modellen. De mens loopt daarmee het gevaar een eveneens primitieve ja-neen-selectie te doen uit de problemen, welke hem voorgelegd worden, zonder de waarde van zijn kennis, van zijn denkmodel, van de taal waarin hij geprogrammeerd en geïndoctrineerd wordt, en van de wijze waarop zijn denkvermogen en denkbaarheid gepreconditioneerd is, kritisch te beoordelen.

De problematiek van het dilemma van de wetenschappelijk onderzoeker ten opzichte van zijn keuze, de ja-neen-selectie uit zijn onderwerpen van wetenschappelijk onderzoek al of niet gericht op agressieve of verdedigings- of beschermingsdoeleinden, is een onderdeel van een systeem-analyse, waarvan de parameters uitwaaieren over alle gebieden van wetenschappelijk onderzoek. Het multi-disciplinair denken is vereist om een inzicht te verkrijgen in de bewerktuiging en de energie-hoeveelheid in micro- en macroverschijnselen en in de aard van micro- en macrostructuren, welke de menselijke handeling, individueel en collectief, maar ook de gedragingen van hogere dimensie, beheersen. Indien de wetenschappelijk onderzoeker dan invoert het begrip „ethiek” zal hij dit begrip met de middelen van kritiek en logica dienen te benaderen en zich moeten afvragen waaraan dit appelleert. Is het angst, is het traditionele vooringenomenheid, is het een historisch-cyclisch fenomeen, is het idealistische fraseologie; is het een hordeverschijnsel of is het op de een of andere wijze – ook door gebrek aan kunde – gepreconditioneerd, of is het wezenlijk een extra dimensie in het menselijk bewustzijn? En in zijn communicatie met anderen zal hij zich even kritisch moeten opstellen ten opzichte van de uitgangspunten, impulsen of invloeden van indoctrinatie, welke de schijnbaar gelijkdenkenden en zich althans van schijnbaar gelijke of simultaan-vertolkte taal bedienenden, tot samen-scholing leiden.

Zonder te menen dat het dilemma het specifieke

territoire van de wetenschappelijk onderzoeker is en in feite niet anders dan het universele dilemma bij de ja-neen keuze tussen het ene en het andere, doemt voor hem op de mogelijkheid dat bij deze keuze ook werkzaam is iets, een kracht, een medium, een veld, een golfbeweging of hoe men dit ook zou willen noemen, dat niets met denken of met IQ te maken heeft, niets met biologie of chemie of fysica en de oorsprong is van of de inspiratie tot het zo veel en jammerlijk misbruikte begrip „ethiek” of „moraal”.

Er gaat onmiskenbare charme uit van dit begrip. Het is dikwijls het epitheton ornans, waarachter niet alleen vrees, onzekerheden, vaagheden, sentiment en leegheid zich verschuilen, doch ook vele ondeugden en verontreinigingen van de menselijke geest. Het is dan dikwijls het remplacant voor onvermogen om op logische en verstandelijke gronden ja of neen te zeggen. Het wordt gebezigd voor propaganda of voor een gedragspatroon van handelwijzen of rituelen van bepaalde groepen, groeperingen en zelfs gemeenschappen waarin minderheden welke zich daartegen verzetten geen kans krijgen hun ethische beginselen uit te dragen.

Slechts de wetenschappelijk onderzoeker of wellicht beter de wereld van wetenschappelijke onderzoekers zal zich door vermeerdering van kennis en verfijning van wetenschappelijke methode van toenadering tot de problemen, kunnen opwerken tot een punt van waaruit hij de grenzen van experimenteel en theoretisch onderzoek voor zich ziet en deze bewust overschrijdt bij het waarnemen, ervaren en evalueren van waarden welke zich onttrekken aan de systeem-structuur der bestudeerde wetenschappelijke wetten, hypothesen en axiomata.

Bij iedere stap, die hij doet – als hij die doet – zal hij nimmer Ariadne's draad loslaten, welke hem waarschuwt voor de misleiding van het optisch bedrog.

*

Als we bij de woordkeuze van het betogen gebruik maken van begrippen als „dilemma van de wetenschappelijk onderzoeker”, en de „ethiek” die daaraan en aan het wezen van het verantwoordelijkheidsbesef ten grondslag ligt, heeft het voorafgaande wel de bedoeling gehad ons van deze woorden met grote omzichtigheid te bedienen, met name daar, waar zij op een zekere tijd en plaats, individueel of „en masse” vat

krijgen op onze handelingen of de handelingen van anderen.

Het is wel het geprivilegieerde domein van de wetenschap en van haar dienaren om de aard en werking, de geldigheid en voorwaardelijkheid, de overdraagbaarheid en voorspelbaarheid van deze begrippen te onderzoeken. Ik gebruik hier het woord „wetenschap”, omdat er slechts sprake kan zijn van een totaliteit van alle wetenschappelijke disciplines. De specialist in één daarvan mist het vermogen en de kennis, welke nodig is voor een uitspraak welke multi-disciplinaire oriëntatie vereist. Doch hij kan – mits hij daartoe bereid is en ook de moed en energie heeft – kennismaken van de resultaten van het onderzoek van specialisten in andere disciplines, mits het communicatie-systeem, en de onderlinge verstaanbaarheid een onvervormde overdracht mogelijk maakt.

Deze eis, dit „mits” kan mogelijk nimmer in vervulling gaan: niet alleen ieder mens, ieder collectiviteit, denkt en spreekt in eigen taal en uitdrukkingswijze, maar ook iedere wetenschappelijk onderzoeker is geneigd te denken in de „taal” van zijn eigen vak-discipline, in de dimensies van zijn object van onderzoek en in het vakjargon, dat zich heeft gevormd om zijn arbeid te kwantificeren, kwalificeren en de informatie over te dragen mogelijk ook aan specialisten van hetzelfde vakgebied, zo mogelijk ook aan hen, wier moedertaal of omgangstaal een andere is. De moeilijkheden op het terrein van uitwisseling van wetenschappelijke informatie nemen met het jaar toe; zelfs de entree tot de publicaties in afzonderlijke vakgebieden, of alleen maar tot de uittreksels en korte overzichten daarvan is nauwelijks meer doenlijk en tot op zekere hoogte zelfs onmogelijk door de barrières van de gebruikte talen en symbolen; en van de geheimhouding welke door regeringen en de industrie aan wetenschappelijke onderzoekers wordt opgelegd.

Het geheel heeft desastreuze afmetingen aangenomen. Enerzijds omdat de differentiatie in vakgebieden en specialismen steeds omvangrijker wordt; anderzijds omdat de doelgerichtheid van het wetenschappelijk onderzoek in toenemende mate onoverzichtelijker en steeds meer „geclassificeerd” wordt naar de mogelijkheden om de resultaten van het onderzoek voor praktische doeleinden aan te wenden. Maar ook omdat zij, die beslissingen moeten nemen op gebieden van

maatschappij, economie, onderwijs en wetenschap, volksgezondheid, cultuur, defensie en vooral zij, die zich bewegen op nationaal en internationaal terrein, verstoken blijven van die „onconditioneerde” wetenschappelijke informatie, welke aan hun beslissingen niet zou mogen ontbreken; beslissingen waarin uiteindelijk ook ethische aspecten niet weg te denken zijn, doch zonder wetenschappelijke achtergrond dreigen zwevend te blijven in een atmosfeer van primitivisme of oppervlakkigheid.

*

Nu is de tragedie van het mensdom wel deze, dat zeer grote gebieden van fundamenteel en toegepast wetenschappelijk onderzoek resultaten opleveren, welke gelijktijdig op het welzijn als op de vernietiging van het leven en de samenleving kunnen worden gericht. Niemand zal Niels Bohr of Einstein of Rutherford en nog vele van deze, aansprakelijk willen stellen voor de toepassing van hun ontdekkingen over de structuur van het atoom voor oorlogs-gebruik. Niemand zal het fundamenteel en technologisch onderzoek naar de mogelijkheden tot verrijking van uranium kunnen of willen afremmen of de fundamentele research op het gebied van thermonucleaire reacties willen prijsgeven of de ontwikkeling van super-deeltjesversnellers – anders dan om financiële redenen – afwijzen. Geen onderzoeker op het gebied van de medische biologie zou de verdere stappen op het gebied van de moleculaire biologie of het zoeken naar afweermiddelen tegen epidemische ziekten willen belemmeren. Zou men willen of kunnen tegenhouden de oceanografische onderzoekingen zoals deze zich ontwikkelen alleen omdat deze begeleid worden door geesten, welke in de nieuwe vondsten mogelijkheden zien voor toepassing voor militaire doeleinden? Zou men de voortgang in de kennis van de dynamische eigenschappen van de atmosfeer kunnen weerstaan, alleen omdat de verrijkte kennis gebruikt kan worden bij militaire strategie of tactiek, of nodig is voor een analyse van de verspreiding van nucleaire fallout, chemische gaswolken of vectoren voor de uitzaaiing van biologische infestantia?

*

Zo is het praktisch met iedere wetenschap, hetzij gericht op fundamenteel onderzoek van de materie, van de kosmos, van de aarde, van mens, dier en plant, hetzij gericht op de toepassingen op ieder gebied.

De wetenschappen kunnen zichzelf of onderling

niet onderscheiden ten opzichte van de toepassingen, welke met de resultaten mogelijk zijn, hetzij in constructieve, hetzij in destructieve zin. De wetenschapsbeoefenaar kan dit evenmin voor het ressort waarin hij zich specialiseert.

Welk terrein de onderzoeker ook betreedt, hij zal gewaar worden dat er in het object van research of van technologie als zodanig geen doelmatige indicator bestaat voor een tijdige selectie tussen wat leidt tot of toepasbaar is voor creatieve of destructieve doeleinden. Iedere ontsluiting van geheimen van de levende en dode materie, in micro- of in macro-afmetingen, maakt de resultaten grijpbaar voor het genius, dat of het een of het andere nastreeft.

Sedert de mens zich heeft „vergrepen” aan de nucleaire energie als vernietigingsmiddel en dit toegepast heeft voor een levensvernietiging op ongekende schaal, kan deze vorm van dreiging niet meer afgeschud worden. Hetzelfde geldt voor de vernietigingsmiddelen afkomstig uit het chemisch of biologisch arsenaal. Men kan er zeker van zijn dat de stand van het wetenschappelijk onderzoek op een ogenblik, dat een afschrikking niet meer zou functioneren en een nieuwe oorlog zou uitbreken, vele nu nog onbekende trouvailles op het gebied van toepassingen van wetenschappelijk onderzoek en technologie, aan het daglicht zouden komen. Trouvailles waaraan geen wetenschappelijk onderzoeker bij het ondernemen van of medewerken aan research ooit zou hebben gedacht. Ontwapeningsplannen zullen nimmer gericht kunnen zijn op deze „trouvailles”, waarvan de concepties opgeborgen blijven in het brein van enkelingen.

Het is niet te ontkennen dat door die klasse van enkelingen op vele van dergelijke „trouvailles” voor militaire doeleinden wordt geanticipeerd en dat vele projecten van fundamenteel onderzoek reeds bij voorbaat „suspect” worden door subsidiëring of financiering van militaire zijde, of door de uitkomsten daarvan bij voorbaat te classificeren in politieke of militaire sfeer. Uit deze „disharmonie der sferen” resulteert dan vroegtijdig een servituut, dat niet alleen de wetenschappelijk onderzoeker afschrikt of althans zijn denken conditioneert maar ook de uitwisseling van kennis en ervaring met anderen bemoeilijkt en verwart.

Wat een uitgangspunt is, waarmede we onherroepelijk de toekomst moeten ingaan, is niet het

feit, dat de wetenschap of de wetenschappelijk onderzoeker als bevoorrecht speurder generaliter aansprakelijk is voor deze trouvailles, doch wel het even onontvluchtbaar feit, dat hij niettemin deel uitmaakt van een milieu, een samenleving, een volkerengemeenschap, waarin de wetenschappelijke en technologische produkten werden gesystematiseerd tot en gebruikt als massaal vergeldings- c.q. verdelgingsmiddel; niet als wetenschappelijk onderzoeker, doch als integrerend deel van de micro-structuur der samenleving. Als zodanig heeft hij onontkoombaar moeten mee-capitulieren: deels op het gebied der zuivere en praktische rede en logica; deels op het gebied waar een dimensie werkzaam is waar uiteindelijk de ja-nee-beslissing valt tussen de mens als agressor en als ethicus.

★

De eenvoudige vraag of en in hoeverre de wetenschappelijk onderzoeker kan en mag medewerken aan defensie-research krijgt in de sfeer van de ontwikkelde gedachtengang op zichzelf een oneigenlijk karakter. Zo iets als de vraag of hij door een gezin op te bouwen meewerkt aan de problemen en gevaren van overbevolking en hongersnood of door in een auto te rijden of als consument van produkten der chemische industrie het probleem der verontreiniging der biosfeer niet bevordert. De wetenschappelijk onderzoeker zou zich met een dergelijke probleemstelling begeven in een zodanige sociale, biologische, fysische, culturele, geestelijke geïsoleerdheid en steriliteit, dat dit procesverloop hoogstens alleen nog „in vitro” te bestuderen zou zijn. Natuurlijk kan men niemand ontzeggen de vrijheid om zijn eigen handelen te bepalen; ook in de hevigste episode van de jongste oorlog waren er in Engeland wetenschappelijke onderzoekers, die weigerden aan de research en ontwikkeling van bepaalde strijdmiddelen mee te werken. Daar is misschien zelfs moed en overtuiging voor nodig en dat kan en moet kunnen in een vrij land en in een samenleving die de mening van het individu eerbiedigt, zelfs al lijkt die in gegeven door een sterk vereenvoudigd model van ja-nee-decisie.

Doch het vraagstuk van eerbiediging van een individueel standpunt – hoe kostbaar dit als culturele verworvenheid ook is – is niet het meest relevante. Het gaat hier om de ratio van het collectief denken van de mens en, als we over research praten, van de wetenschappelijk onderzoeker om, met de kennis van het verleden en de

feiten en ervaringen van de wetenschap in al haar geledingen, een zodanig model van evoluerende leefbaarheid te scheppen, dat daarin het gebruik van massa-verdelingsmiddelen – die er zijn en zullen blijven en door „trouvailles” der wetenschap zouden kunnen toenemen – als ultimo ratio in conflicten tussen volken, rassen, doctrines geëlimineerd wordt.

Daarmee krijgt het begrip „dilemma” een ander geldigheidsgebied en een ander accent. De wetenschappelijk onderzoeker zou geen probleem meer behoeven te zien in een keuze tussen het „onderzoeken” of „niet-onderzoeken”, zou zich niet meer behoeven af te vragen of de resultaten daarvan aanwendbaar zijn voor defensie, actieve, passieve of preventieve, zou – consequent doordenkend – zich geen wetenschappelijk-gerichte zorgen behoeven te maken over zijn aandeel in research en ontwikkeling van middelen, welke zijn vernietiging moeten helpen afwenden. Maar hij blijft als deel van zijn milieu, samenleving, cultuur en levensbeschouwing ten volle aansprakelijk voor zijn deel-bijdrage in de beslissing, welke tot wél-gebruik en dus misbruik der wetenschappelijke en technologische vondsten als strijdmiddel wordt genomen. Met andere woorden als de politicus daaraan zijn sanctie geeft, geeft hij dit hetzij met de mening van de massa, van de gemeenschap – dus ook van de gemeenschap van de wetenschappelijke onderzoekers – achter zich; hetzij als gevolg van een vrij, democratisch beslissings-proces; hetzij als dictatoriale exponent van een – door welk dwangmiddel dan ook – onderdrukte of gecensureerde samenleving, of van een tot extase opgezweept, dweepzieke on-intelligente horde.

Er is in het verband van dit betoog geen plaats-ruimte voor een diepergaande analyse van de mondiaal verspreide verscheidenheid van systemen van vrijheid van meningsuiting, van handhaving van openbare orde en veiligheid, van rechtsorde en rechtsbedeling, van sociale gelijk- en gelijkgerechtigheid, van mechanismen, waarin en waarmee politieke decisies, nationaal en internationaal tot stand komen; evenmin is daarvoor van betekenis om bepaalde ideologieën of politieke fenomenen met name te classificeren als nucleïden van sociale en mentale infecties. Dit is op zichzelf een bijzonder terrein van wetenschappelijk onderzoek in vele disciplines. Maar wel zijn de resultaten van dergelijk onderzoek noodzakelijk om de stemmen, die in de vraagstukken van oorlog, vrede, van ontwapening

en wereldvrede en van ultimatieve ja-nee-decisies, in de internationale gemeenschap medespreken, te evalueren en te toetsen op hun oorsprong, hun geldigheid, hun afhankelijkheid van tijd en ruimte, hun natuurlijke of dwangmatige interdependentie met andere veranderlijken en milieu-factoren.

Een wetenschappelijke benadering van dit probleem betekent op zichzelf het afdalen in een inferno van onzekerheden door het ontbreken van informatie over feiten en gebeurtenissen, welke bepaalde systemen beheersen en deze handhaven en de onderzoeker belemmeren om door te dringen in de micro-structuren dier systeem-organismen en zelfs tot de middelen, welke de mate van ontoegankelijkheid beheersen.

De wetenschappelijk onderzoeker, die juist deze informatie behoeft, zal zich voortdurend willen afvragen of de stem die hij hoort of het verschijnsel dat hij observeert, de vereiste mate van objectiviteit en daarmee van verstaanbaarheid en onderlinge overdraagbaarheid en zo mogelijk uitwisselbaarheid bezit, als hij zich volgens eigen normen van denken en van informatie-verstrekking, oplegt.

Dit is één facet van een wezenlijk wetenschappelijk dilemma. Zonder een uitweg daaruit blijft zelfs een discussie, een gedachtenuitwisseling of zelfs maar een menselijke expressie tussen wetenschappelijk onderzoekers uit alle landen en windstreken „sine nobilitat”.

En dit geldt niet minder voor de communicatie tussen wetenschappelijk onderzoekers uit verschillende disciplines of groepen van disciplines, exacte, geestes- en maatschappij-wetenschappen, doch ook – en a fortiori – voor de dialoog tussen de wetenschappelijk onderzoeker en de politicus, de militair, het parlement, de leiders van massa-organisaties, in alle varianten van nationale en internationale bewegingen, de verzorgers van openbare mening en voorlichting.

★

Naast de facetten van het wetenschappelijk dilemma gelegen in het tekort aan informatie en aan de onvolkomenheid en defecten in communicatie tussen wetenschappelijk onderzoekers in alle landen is ook het aspect van gebrek aan kennis en gebrek aan bedrevenheid in wetenschappelijke methoden en denken van disciplines, welke liggen buiten het terrein van aandacht en beoefening dat de wetenschappelijk onderzoeker vertrouwd

is, een belangrijk aspect in het onvermogen van de wetenschappelijk onderzoeker het gehele waardegebied, zij het op zijn minst panoramisch of in vogelvlucht te overzien.

De minutieuze zorgvuldigheid – voortspuitend uit zijn wetenschappelijk verantwoordelijkheidsgevoel of wetenschappelijke ethiek, die hem de weg wijst naar onverflauwde kritische objectiviteit ten opzichte van wat geobserveerd en geconcludeerd wordt in het eigen onderzoekgebied en daarbij iedere vorm van plagiaat of imitatie als on-ethisch verfoeit, kan nauwelijks werkzaam zijn op een wetenschappelijk terrein, waarop niet hij, doch een ander specialist is. Naarmate de specialismen talrijker worden en voor ieder specialisme een eigen leerstoel verrijst met eigen leiding en begeleiding voor de toekomstige vak-specialist, wordt het moeilijker, niet alleen de vak-taal van de ander te verstaan en de resultaten te waarderen doch vooral inzicht te hebben in aannamen, veronderstellingen en uitgangspunten, welke de betekenis en de interpretatie der resultaten beheersen, en daarmee in de wezenlijk wetenschappelijke dilemma's, welke op de achtergrond liggen.

Met alle gevaar dat de specialist óf een eigen leven gaat leiden, dat min of meer vreemd staat ten opzichte van de wereld daarbuiten, of „en passant”, maar dan met minder zorgvuldigheid, nuance en scrupuleusheid gaat mede-leven en -bewegen met specialisten uit een geheel ander denkregerime, die terwille van de overdraagbaarheid hun diepzinnigheid wel moeten vervlakken tot een „algolisme”, dat voor niet-ingewijden verstaanbaar is. Ook hieruit ontstaan voor wetenschappelijke onderzoekers dilemma's, die voorbestemd zijn eveneens een eigen leven te gaan leiden, schijnbaar onder eenzelfde embleem van ratio en ethos, in werkelijkheid leidend tot een nieuw „establishment” met sterk scheidend vermogen ten opzichte van hen, die „outsiders” heten te zijn.

Dit voert tot de gedachte, dat iedere wetenschappelijke onderzoeker ter verduidelijking van zijn eigen plaats, van zijn arbeid en van de resultaten daarvan, en terwille van het beeld van zijn wetenschappelijk én menselijk dilemma er niet aan komt zich te begeven op de terreinen van door anderen beoefende wetenschappen; althans zo ver en zo diep, dat hij aan uitspraken en conclusies van andere specialisten geen groter gezag toekent, dan hij zich in zijn eigen gebied zou veroorloven.

Ondenikbaar? Ik ben niet van die mening. Maar als dat „ondenkbare” uitgangspunt zou zijn, dan is er onvoldoende wetenschappelijke rechtvaardiging voor een gedegen dilemma-filosofie; allerminst door een militante bovenlaag, wier weetgierigheid paedagogisch in ontoereikende mate door de wetenschappelijke onderlaag bevrucht kon worden. En nog minder door enkele – soms kleurrijke – individuele specimen uit deze bovenlaag, wier begeleiding doorgaans weinig meer bijdraagt dan tot geluidshinder.

★

Voor het „universum” van wetenschappelijke onderzoekers ben ik dus geneigd het dubium minder te zien in zijn verantwoordelijkheid voor de kans op aanwending van de resultaten van research en ontwikkeling ten behoeve van de oorlogvoering, dan wel in zijn mede-aansprakelijkheid voor het gebruik en voor de decisie tot het gebruik van de middelen, welke tot massale vernietiging leiden. Of dit dubium nu groter of kleiner wordt met de schaal van vernietiging – eventueel van zelfvernietiging – zal met het wezen van het „dubium” weinig verband houden.

Ik verwonder mij soms, dat het juist deze schaal is, die bij de wetenschappelijk onderzoeker van heden en morgen het dilemma schijnt op te roepen, alsof het de vrees en de afschrikking van de potentiële vernietigings- en verdelgingsmogelijkheden zijn, die in hem bewust maken, dat hij daar iets aan moet doen of daarvoor iets moet gaan laten. De beschrijving van afgrijselijkheid waarvan vele voorlichters in alle media, maar ook geleerden, ieder met eigen woord- en beeldkeuze zich tolk maken, schijnt als het ware de enige redding te suggereren in een „afschrikking”, een vrees voor de gevolgen. Daarbij wordt over het hoofd gezien, dat juist het door velen veroordeelde „instrument” van de afschrikking, de „deterrent”, door de potentiële tegenstanders als het meest doeltreffende wapen hunner defensie wordt gezien. Een wapen dat effectief is omdat juist deze supermachten uit hoofde van hun kennis en de experimentele toepassing de mate van afgrijselijkheid van de uitwerking der strijdmiddelen kennen en – uit zelfbehoud – de verborgen kracht van dit wapen opvoeren om het niet te gebruiken, zolang de ander het niet gebruikt.

Wat wel met het hanteren van de afschrikking – anders dan uit een oogpunt van defensie-strategie – wordt bereikt, is, dat iedereen gaat mee-discussiëren over de „mate” van verschrik-

king, die hem of zijn omgeving of zijn nationaal territorium zou kunnen treffen en over de kans, dat de verschrikking zelfs in het geheel niet of maar ten dele of slechts met bepaalde wapenspecimina zal optreden: dus over een optimale of minimale kans van verschillende trappen van afgrijselijkheid. En dat de politicus, die mee moet beslissen enerzijds om de militaire „deterrent”, die ons de tijdruimte en het uitstel geeft in stand te houden, anderzijds om de mate van bescherming voor de bevolking en haar instellingen te beoordelen, voor het geval de kansrekeningen voor het behoud van de vrede falen, niet meer onderkent in welke gang van het labyrint hij zich bevindt.

★

Dit alles heeft weinig met ethiek te maken. Evenals een massale vredesbeweging berustend op vrees door afschrikking weinig zinvol en weinig doelmatig lijkt is het daarnaast moeilijk te weerspreken, dat de vrede door afschrikking en onmiddellijke vergelding, eveneens een uiterst precäre situatie betekent. De aanwezigheid van nog meer nucleaire machten dan de super-powers en het karakter van „super-power” dat in feite eigen is aan ieder land, dat over één enkele polaris-onderzeeër beschikt, maakt het regelmechanisme van de „deterrent”, dat nu nog werkzaam kon zijn, labiel en kritisch. Daar de research noch de technologie, welke deze ontwikkeling voorbereidt en begeleidt, door geen wetenschappelijk onderzoeker of groep van wetenschappelijk onderzoekers tegen gehouden kan worden, enerzijds omdat het fundamenteel onderzoek voortgaat en anderzijds omdat de toepassingen ook voor vredesdoeleinden bestemd of bruikbaar zijn, zal de mens in het algemeen, de wetenschappelijk onderzoeker in het bijzonder, andere wegen moeten zoeken, waarop de motivatie van zijn morele verantwoordelijkheid een eigen en progressief kenmerk krijgt. Individueel en collectief.

★

Het in dit verband ingevoerde begrip „progressiviteit” vraagt enige verduidelijking. Iets dat aan progressie onderhevig is, is veranderlijk. Dit veronderstelt veranderlijkheid ook van wat verstaan werd onder morele verantwoordelijkheid, of als men wil, van moraal, van ethiek; veranderlijk met de tijd; ook in vorm, in expressie. Men zou dit kunnen betrekken op of misschien toeschrijven aan sociologische of wijsgerige processen en toestandsveranderingen. Maar er is geen reden om aan te nemen, dat het zich daartoe zou beperken. Ook de kennisvermeerdering in de natuur-

kundige en biologische en andere wetenschappen werken er toe mede de moraal niet als een absolute of continue grootheid te kunnen zien.

We mogen het wellicht zo stellen – dat ons denken en onze wijze van denken in de loop der eeuwen – en mogelijk het versneld denken in de laatste halve eeuw – zodanige veranderingen heeft ondergaan, dat het normatieve model van intermenselijke en maatschappelijke verhoudingen voor het heden anders is, of althans anders ervaren wordt, dan in het verleden, zonder dat de vormgeving van de daarop aansluitende gedrags-regels en rechtsnormen deze versnellingen even progressief hebben kunnen volgen. Onvermijdelijk ontstaat daardoor een na-ijling ten opzichte van de wetenschappelijke evolutie. Met andere woorden er is steeds een zekere persistentie in conventionele moraalnormen over een gebied en een tijdvak, dat reeds door de kennisverrijking en het wetenschappelijk denken gepasseerd is. Er groeit een anachronisme, dat het gevaar oplevert dat het vertrouwde model door zijn traagheid gangbaar blijft en we daarmee nog voortleven „als of” een nieuwe modus van denken de grondslagen ervan niet reeds fundamenteel had veranderd. Dit traditionele moraal-model, dat we een „als-of” model zouden kunnen noemen, heeft, zolang de vruchten van het wetenschappelijk onderzoeken, denken en ervaren door gebrek aan informatie, communicatie, perceptie en ervaringsvermogen nog geen gemeengoed zijn geworden – ook niet onder vele individuele wetenschappelijke onderzoekers – niettemin zijn normatieve waarde voor de samenleving niet verloren, wil men niet het gevaar lopen door dit voortijdig geheel of bij gedeelten prijs te geven, terecht te komen in „nihilmodellen”, mogelijk zelf van „a-morele” modellen.

Indien men daartegenover – zoals Prof. LOEN³⁾ dit uitdrukt – „blijft vóóronderstellen de aanwezigheid van één waarheid in een veld van waarheid, doorkruist door de ervaringswegen van de verschillende wetenschappen,” doet zich juist door die vóóronderstelling, in het moraalmodel ook vóórijling voor door te trachten zich van de waarheid zoals deze, na alles geweten en ervaren te hebben, in de toekomst „vermoedelijk”, „waarschijnlijk” of „zeker” zijn zal, een beeld te vormen, en het moraal-model van nu daarvan als afgeleide te zien. Doch ook dan is er sprake van een „als-of-model”, met alle gevaren dat dit zelfs een „huichel-model” zou kunnen worden. In het negatieve of positieve a-synchronisme tus-

sen het absolute en het als-of-model van ethiek en moraal en de daaruit voortkomende spanning tussen het rationele en irrationele deel daarin, ligt wellicht de kern van het dilemma van de wetenschappelijk onderzoeker.

Kortgeleden verscheen in een der dagbladen een verslag van een gesprek met een onzer vooraanstaande politici, waarin deze ongeveer stelde, dat aan de functionering zelfs van een „huichel-model” in onze maatschappij moeilijk valt te ontkomen. Dit getuigt ongetwijfeld van een pragmatisch realisme voor een ordening in een maatschappij van massastructuur. Doch zonder de voortdurende begeleiding van een dergelijke maatschappij door de kritisch-denkende wetenschappelijk onderzoeker dreigt een dergelijke ordening kwetsbaar te worden voor de invloed van andere maatschappijen en samenlevingen, welke eveneens „als-of”, of „huichel”-modellen huldigen, doch zich óf van geheel andere tradities en vóóronderstelden bedienen óf het bedoelde a-synchronisme exploiteren als operatie-terrein voor het scheppen van wanorde en psychologische chaos.

Ook in dié samenlevingen zal op non-agressieve correctie daarop slechts gehoopt kunnen worden van uit de wetenschappelijk-denkende individuele en collectieve bestanddelen daarvan, wil men gezamenlijk komen tot een operatief werkbaar begrip van – zoals Prof. van PEURSEN⁴⁾ dit noemt – “een ethische gerichtheid van kennis en ethische profilering van het terrein van wetenschappelijk en maatschappelijk verkeer.”

★

Dat verwezenlijking daarvan geen utopie is, heeft de historie bewezen. In de eerste plaats betreft dit vakgebieden van wetenschappelijk onderzoek waar noch het terrein van onderzoek, noch dat van de toepassingen betreden kan worden zonder de samenwerking van allen die waar ook op de aardbol op dit terrein van onderzoek of van routinematig experiment, werkzaam zijn. Het oudste voorbeeld van een dergelijke samenwerking was de omstreeks een eeuw geleden tot stand gekomen Internationale Meteorologische Organisatie, een geïntegreerd systeem van nationale wetenschappelijke instituten en daaraan verbonden onderzoekers, gericht op een wetenschappelijk doel en daarvan afgeleide praktische toepassingen met de wil dit doel te verwezenlijken door gezamenlijke „globale” krachtsinspanning. Het zich vrijwillig onderwerpen aan een zuiver- en toegepast-wetenschappelijk doel kwam niet voort uit instinct van zelfbehoud versus agressie of dreiging, doch uit

logische onderkenning, deels uit eigen-belang, dat deze samenwerking een *conditio sine qua non* was voor de ontwikkeling van deze wetenschap en haar toepassingen in het maatschappelijk verkeer. Het normatieve element schuilt kennelijk in de erkenning, dat het niet-aaneensluiten bij het gezamenlijk streven ten detrimente is van de werking van het geheel en van allen die zich wél aansluiten en dat de wil tot handhaving van en zich dus onderwerpen aan de overeengekomen wetenschappelijke systeemregels, methodologie en informatie-uitwisseling, een essentie is voor het voortbestaan en de groei van het systeem en voor de doelmatigheid van de resultaten.

Aan de andere kant moest eveneens onderkend worden dat zonder affiliatie met de politieke landen-organisatie en het tot stand komen daarmee van een conventie of constitutie van een speciale organisatie van de Verenigde Naties en daarmee van een geordend democratisch systeem van besluit-vorming, de praktische doeleinden nimmer zouden zijn bereikt in een vorm en omvang als dit bij toenemende groei van de organisatie nodig bleek.

Staatsrechtelijk gezien komen, op basis van een door de wetenschappelijke en praktische doelstellingen geconstitueerde samenwerking tussen alle naties, beslissingen tot stand van in wezen supranationaal karakter, waaraan de Staten (regeringen, volksvertegenwoordigers) zich gebonden achten en onderwerpen, zolang alle Staten dit doen.

Een der jongste voorbeelden van het tot stand komen van een staatsrechtelijk novum, gegroeid uit de werkzaamheid van de wetenschappelijk onderzoeker is het – ook door Kol. Hoogterp⁵⁾ in zijn verhandeling aangestipte – Antarctische Verdrag, als centraal medium voor de beoefening van de gezamenlijke aardwetenschappen en de zonnephysica, maar ook de biologie, de fysiologie, zoölogie, botanie, topografie en andere disciplines. Reeds gedurende deze en de vorige eeuw hebben ontdekkingen en openlegging van bepaalde delen van dit continent en zijn ijskap door verschillende nationaliteiten, geleid tot een 12-tal „politieke” aanspraken op bepaalde delen van dit continent. Ondanks de wetenschappelijke activiteiten, welke in deze delen werden ontwikkeld, gedeeltelijk op zichzelf staand, gedeeltelijk samenhangend en geleidelijk gecoördineerd in een internationaal niet-gouvernementeel wetenschappelijk lichaam, introduceerde de ontwikkeling van

moderne strijdmiddelen de technische mogelijkheden van een nieuwe bedreiging door de unieke strategische locatie van de Zuidpool ten opzichte van de daaromheen gegroepeerde continenten.

Teneinde een mogelijk misbruik voor militaire doeleinden te voorkomen en in dit gebied tevens de mogelijkheden te scheppen voor een gezamenlijk wetenschappelijk speurwerk, werd in onderling overleg tussen de betrokken partijen overeengekomen de politieke aanspraken voor een 30-tal jaren te „bevriezen”, het wetenschappelijk onderzoek gezamenlijk ter hand te nemen, toegankelijk voor ieder land, dat daartoe heeft bijgedragen of in de toekomst zal bijdragen, en volgens een programma dat opgesteld en aanbevolen wordt door het „Scientific Committee on Antarctic Research” (SCAR), met het recht van inspectie van ieder deelnemend land in de sector waar een andere deelnemer werkzaam is.

Tot het verdrag dat deze overeenkomst bekrachtigt, het z.g. Zuidpoolverdrag, dat in 1959 tot stand kwam, kan iedere staat (leden of niet-leden van de Verenigde Naties) toetreden, die, hetzij aan het wetenschappelijk programma deelneemt, hetzij de beginselen van het verdrag onderschrijft. Bij dit verdrag, waartoe alle originele partijen (USA, USSR, UK, België, Noorwegen, Chili, Zuid-Afrika, Australië, Nieuw-Zeeland, Canada, Frankrijk en Japan) toetraden, werden politieke aanspraken niet buiten werking gesteld, doch gesubordineerd en in zekere zin geïmmuniseerd door de belangen van de wetenschap. Eigen nationaal belang der staten spreekt hier nauwelijks mee; het gaat om de wetenschap „op zijn zuiverst”. Met een schaduw van afschrikking en zelfbehoud misschien op de achtergrond, maar dan toch in het licht van een begrip van universeel en onderling-verbonden zelfbehoud.^{6) 7)}

*

Hoewel niet in extenso kan worden stilgestaan bij alle internationale gouvernementele lichamen, die hetzij in hun preambule, hetzij in de tekst van hun constitutie een actief wetenschappelijk aspect tot uitdrukking hebben gebracht (UNESCO, ILO, FAO, WMO, IOC, WHO, IAEA) en evenmin bij de doelstellingen van wetenschappelijke organisaties met beperkte lidmaatschappen of technologische research-objecten, zou hier de aandacht mogen worden gevestigd op het bestaan van een zeer omvangrijk systeem van wetenschappelijke organisaties van niet-gouvernementeel karakter, met name de z.g. „Scientific Unions”, samengebundeld onder de overkapping van „The Inter-

national Council of Scientific Unions”. De structuur van dit wetenschappelijk organisme is zodanig dat deze toegang verleent aan alle daarin werkzame wetenschappelijke onderzoekers, en tegelijk een integraal sturend mechanisme heeft gevormd dat niet alleen de samenhang en de coördinatie tussen de verschillende deel-organisaties bevordert, doch bovendien operationele „task forces” vermag te organiseren, indien dit uit hoofde van bepaalde activiteiten doelmatig is (CSAGI, SCOR, SCAR, COSPAR, speciale commissies resp. voor het internationaal geofysisch jaar, het oceanografisch onderzoek, het zuidpool-onderzoek, het ruimte-onderzoek), en met name activiteiten waarin ook politieke (gouvernementele) organisaties (WMO, FAO, WHO, UNESCO, IAEA, OESO, ELDO, ESRO) zijn betrokken.^{8) 9)}

Vele van deze „operationele” groeperingen hebben met succes geleid tot het stimuleren van internationale wetenschappelijke activiteiten, het organiseren en uitvoeren van een unaniem onderschreven wetenschappelijk programma, het conditioneren van de internationaal-politieke samenwerking, welke nodig is voor een ongestoorde en onbelemmerde uitvoering van het wetenschappelijk programma, de open en vrije uitwisseling van de resultaten van waarnemingen en experimenten, en zelfs het onderschikken van politiek-militaire aanspraken aan de doelstellingen van het programma. De mogelijkheden in dit systeem voorhanden verdienen de aandacht ook bij de samenstelling van wetenschappelijke programma's, direct gericht of indirect terugkoppeling hebbend op de vraagstukken van oorlog, vrede, ontwapening, veiligheid.

*

Mag ik het eens zo stellen: het politieke instrument voor het bereiken van ontwapening, of het niet-gebruik van bepaalde wapenen, opereert traag en zigzaggend langs de merkpunten der z.g. „haalbare kaarten”, dat wil zeggen de op een zeker tijdstip en plaats bereikbare en formuleerbare compromissen tussen uiteenlopende standpunten van staten en statengroeperingen, waarbij alle denkbare controversiële factoren (emanerend uit politiek wantrouwen, prestige, militaire overwegingen, ideologische doctrines, economische belangen) en de moeilijkheden van formalisme, taal-, mentaliteit- en cultuur-verschillen een rol spelen. Indien dit politiek instrument evenwel gestuwd of geanimeerd wordt door een motivatie van culturele oorsprong, waarvan de inhouds-

waarde door iedereen als universeel en niet-discriminerend erkend en verstaan wordt, blijken opvallende vormen van unanimiteit van willen en handelen mogelijk te worden.

Objecten van wetenschap – op welke terreinen dan ook – spelen hierin een eigen, soms dominerende rol. Soms uit hoofde van de onbetwistbare noodzaak van coöperatie tussen onderzoekers en waarnemers over de gehele wereld voor het onderzoek als zodanig (research op het gebied der aardwetenschappen en hydrologie, de ruimte); in andere gevallen op grond van onderzoekingen van een zodanig algemeen karakter van instandhouding en bevordering der leefbaarheid op aarde, dat uit humanitair oogpunt inspanning en samenwerking van alle specialisten – waar ook – nodig is en geen politieke overwegingen een wetenschappelijke afzijdigheid zouden kunnen rechtvaardigen (bestrijding van hongersnood, bestrijding van ziekten en ziekte-verspreiding, bestrijding van verontreinigingen in de biosfeer, bestrijding van contaminatie van waterbronnen enz.).

Doch wat, ongeacht de aard van het object, de kern blijft van geloofwaardigheid en unanieme aanvaardbaarheid is de integriteit van de wetenschappelijk onderzoeker ten opzichte van het object als zodanig en vis à vis de wetenschap en de maatschappij in het algemeen. Een integriteit, welke gedragen wordt door intelligentie, verworven kennis, imaginatie, door scholing in logisch denken, maar vooral door de kritische waarheidszin ten opzichte van zijn denken, zijn waarnemen en het open en onbaatzuchtig beschrijven van gedachten, ervaringen en gevolgtrekkingen, en daarbij te leven in een continu proces van zelfcorrectie; of – samengevat – door de „ethiek der sociale verantwoordelijkheid van de wetenschappelijk onderzoeker”.

*

In het voorafgaande werd in grote trekken gepoogd te schetsen dat de inzet van de wetenschappelijk onderzoeker en van het gehele universum van vele honderdduizenden wetenschappelijke onderzoekers, over enkele jaren aangegroeid tot miljoenen, uitgebreid over alle universiteiten en instellingen van onderzoek en ontwikkeling over de gehele aardbol, van eminente betekenis is en zal zijn voor de instandhouding en bevordering van de geestelijke en materiële leefbaarheid op deze planeet en de inter-menselijke en inter-culturele en sociale verhoudingen in de volkeren-gemeenschap. Daarbij werd uitgegaan van het type wetenschappelijk onderzoeker dat zijn denken

begeleidt door streven naar kritische objectiviteit, door voortdurende verrijking zijner kennis, ook die welke ver uitgaat buiten het door specialisering en automatisering steeds verder inschrompend onderzoekings-gebied, dat zijn emotionele en agressieve impulsen toetst aan het wetenschappelijk wikkelen en wegen en zich gericht weet door wat genoemd is „wetenschappelijke ethiek”.

We kunnen dus, en naar ik vermeen ook moeten, meegaan met de gedachten die aan de wetenschap en haar dienaren bijzondere verantwoordelijkheid toedenken in de zich verder ontwikkelende toekomst der nationale en internationale samenleving. Een verantwoordelijkheid sui generis, welke door haar universele kern van onbaatzuchtigheid en streven naar kritische objectiviteit, maar ook door individueel normbesef van elk harer dienaren, van unieke structuur is. Maar ook – een verantwoordelijkheid welke niet los kan worden gezien van de samenleving, haar rechtsorde en haar instellingen waaraan deze structuur haar identiteit ontleende.

Zij – de wetenschap – kan, en naar mij voorkomt moet, naast de individuele toelegging op alles wat haar wetenschappelijke onderzoekingen opeist aan kennisverrijking, informatie-aanvulling, experimenteel onderzoek, enz., bewust van de grondslagen van wetenschappelijke ethiek, zich voorbereiden op intensivering en internationalisering van dit universeel facet harer arbeid, dat werkzaam is in alle disciplines; bij internationaliseren niet zozeer denkend aan werkzaamheid tot het bevorderen van de wetenschappelijke activiteiten op een wereldwijde basis in één bepaalde discipline (waarvoor bestaande organisaties reeds ruimschoots gelegenheid bieden) doch meer bepaaldelijk het oog hebbend op de modellering van een geïntegreerd internationale wetenschappelijk systeem, dat met al zijn ten dienste staande en toegankelijke middelen van kennis en van wetenschappelijke ethiek, functioneel zou kunnen werken als raadgever ten tijde en ter plaatse waar landenorganisaties tot politieke beslissingen geraken; een soort „internationaal instituut van advies voor wetenschapsbeleid”. In ieder geval een internationaal wetenschappelijk organisme, dat beleidsadviezen opstelt voor het al of niet ondernemen van wetenschappelijke projecten van internationale importantie en mondiale omvang, het uitbrengen van advies over wetenschappelijke en technologische aspecten van operaties, die het belang van de wereldbevolking en haar leefbaar-

heid dienen te bevorderen, het raadgeven ten aanzien van belemmeringen van veelsoortig karakter in de ontwikkeling van wetenschap en techniek, het coördineren en eventueel „polariseren” van nationale wetenschappelijke hulpbronnen ten behoeve van projecten welke de draagkracht van een enkel land of kleine groep van landen te boven gaan. Maar ook raad te geven ten aanzien van de wetenschappelijke aspecten van vraagstukken op het gebied van gevaren en bedreigingen tegen de mensheid en de volkerengemeenschappen, als bijvoorbeeld de verontreiniging van de biosfeer en de hydrosfeer; seculaire veranderingen in weer en klimaat en de invloed van technologische ondernemingen welke ingrijpende klimaatswijzingen ten gevolge kunnen hebben, de wetenschappelijke en technologische aspecten van vraagstukken van oorlog en vrede en de mogelijke gevolgen van daartoe ontwikkelde strijd – of afschrikkingsmiddelen.

Het zijn slechts enkele voorbeelden uit een gebied dat zich voortdurend uitbreidt.

Een dergelijke internationaal wetenschappelijk advies-lichaam zou rechtstreeks adviezen – gevraagd of ongevraagd – moeten kunnen uitbrengen aan de VN-Assembly en aan de algemene vergaderingen der gespecialiseerde organisaties van de VN. Ook zou het naar die algemene vergaderingen waarnemers moeten kunnen afvaardigen.

De verleiding is er de gedachtengang verder door te trekken en te pogen schetsmatig uit te beelden waartoe de conceptie van een dergelijk functioneel organisme, opgebouwd uit bestaande nationale en zonale kernen, zou kunnen leiden. Dit reikt evenwel ver buiten de grenzen van dit opstel, dat, naast een analyse over dilemma's van wetenschappelijk onderzoekers, niet verder poogde te gaan dan een suggestie om, op basis van de eigen en in zekere zin unieke en universele karakteristiek van datgene, wat de wetenschappelijk onderzoeker motiveert, het streven dat achter zijn bezorgdheid schuilt kwalitatief te bundelen tot een massaal en internationaal werkbaar instituut.

Beslissend – ook voor de vormgeving – blijft echter de vraag of de interne affiniteit in een dergelijke bundeling groot genoeg is om extern werkzaam te kunnen zijn. Onontkoombaar hebben we overal en op ieder laboratorium, universiteit of academie te maken met mensen, levend in eigen staatkundig, politiek en sociaal milieu van

welvaart, ontwikkeling, van religie, van kunst, van economische structuur en onder invloed van bepaalde regiemen en doctrines en geprofileerd naar geboorte, afkomst en historie. De karakteristieke kenmerken in deze grootst denkbare verscheidenheid van milieu's, de machten en machtsverhoudingen en rechtsorde waaronder zij leven, de politieke, geestelijke en culturele beginselen der opvoeding ener jonge generatie, de wijze van voorlichten en vooral de talen waarin men heeft leren denken en communiceren, geven evenzoveel graden van beperkingen, belemmeringen, onvrijheden en in zekere zin kwetsbaarheden voor hen, die daarvan deel uitmaken en tegelijkertijd verkozen deelgenoot te zijn in een gemeenschap van wetenschapsdienaren, wier constitutie andere preambulaire en andere operationele paragrafen zal onderkennen dan die waaronder zij als mens in een maatschappelijke en politieke groepering van volken en naties leven; tot welke groepering hij onweerstaanbare verantwoordelijkheden en verplichtingen heeft.

Beide sferen zijn niet alleen inwendig gekoppeld in de wetenschappelijk-onderzoeker-als-mens, of de-mens-als-wetenschappelijk-onderzoeker, doch ook uitwendig. Door alle denkbare koppelingen en terugkoppelingen dreigt de identiteit, zowel van de mens, de wetenschappelijk onderzoeker en van het systeem waartoe de een of de ander behoort, te vervagen. En daarmee vervaagt ook datgene wat met „ethiek” wordt aangeduid. De ethiek dreigt een variabele te worden van een politiek systeem, van een wereldlijke of sociale rechtsorde. Misschien wordt het daarvan zelfs een produkt, een expressie, met als gevolg een bonte menigte van „ethieken” – of wat daarvoor door moet gaan – en een niet te neutraliseren veld van spanningen en vóórspanningen tussen de belijders daarvan.

On-vrede en geharnaste schijn-ethiek zijn er de uitlopers van: harmonische bundeling wordt alsdan een des-illusie.

*

Een uitweg uit dit doolhof zou kunnen zijn door eerst verder te bouwen aan een structuur van wereldrecht op basis van humanitaire ethiek, neergelegd in de beginselen van het handvest der Verenigde Naties en daarmede het scheppen van een wereldrechtsorde tussen volken en mensen. In hun conceptie daarvan gaan GRENVILLE CLARK en LOUIS B. LOHN in hun gedegen beschouwing „World peace through world law” (1960) ¹⁰ zover, dat zij een systeem voor de op-

lossing van internationale geschillen uitwerken, de formulering van de noodzakelijke wijzigingen in het handvest in externo ontwerpen en gedachte concrete vormen en fasen van ontwapening aan-geven.

De verdienste van deze arbeid, op de achtergrond waarvan door niemand bestreden ethische beginselen leven, ligt naar mij voorkomt in de poging tot concretisering van gedragspatronen tussen de volken en daarmee van het scheppen, handhaven en eerbiedigen van daarop berustende rechts-regels.

De vraag is of een dergelijke conceptie nu – we leven weer 10 jaar later – haalbaar is. Haalbaar als een collectieve, onvoorwaardelijke uitspraak van alle politieke groot- én kleinmachten, haalbaar uit een oogpunt van een bepaald quantum „self-deniance” in de „overruling” door politieke, sociale en economische belangen der grote poli-tieke en militaire systemen. De vraag is ook of de wil om tot een dergelijke uitspraak te komen, eerlijk en krachtig aanwezig is, of dat er een derde krachtmeting met nog ingrijpender gevolgen van menselijke en maatschappelijke ontreddering en vernietiging nodig zou zijn om een residueel quantum aan wil, minstens uit zelfbehoud, actief te maken. Of is het beeld van de afgrijselijkheid van de „deterrent” toch nog groot genoeg, de partijen, uit angst en zelfbehoud, naar de confe-rentietafel te dwingen? Geen prognosticus kan noch wil zich aan een wetenschappelijke uitspraak of kansrekening daarover wagen. Maar de on-zekerheid blijft; de onzekerheid die bepaalt of het politieke klimaat voor een radicale aanpak van en vormgeving aan een nieuwe volkenrechtelijke structuur op een zeker ogenblik wel zo gunstig is dat voorkomen wordt dat een poging tot accepta-tie zou stranden op een fatale demonstratie van onmacht en machteloosheid.

Toch zullen de pogingen om een dergelijke nieuwe structuur te ontwerpen niet mogen ver-flauwen. De „technologie” van de uiteindelijke overeenstemming zal het resultaat moeten zijn ook van een geïntegreerde wetenschappelijke aanpak; niet alleen van de zijde der rechtsgeleer-den, doch ook van de zijde der politieke, econo-mische, sociale, geestes- en exacte wetenschappen, die ieder voor zich en gezamenlijk, alle positief en negatief geladen werkzame bestanddelen van dit waardesysteem dienen te onderzoeken en bijdra-gen tot een gezamenlijke inspraak – nu in de werkelijke betekenis van ingeving, motivatie – in alle geleidingen van raadgeving welke moeten worden doorlopen.

Dit voert mij in de gedachtengang van hen, die het complex van de vraagstukken van oorlog en vrede zien als een onderwerp van wetenschappe-lijk onderzoek zelf, als een wetenschappelijke discipline van eigen soort en karakter. Als Prof. RÖLINGH zich in zijn inleiding bij de Neder-landse vertaling van het werk van CLARK en LOHN¹¹⁾ afvraagt „of een plan tot wereldvredes-organisatie van de vredeswetenschap”, dan kan ik deze gedachte zeer wel volgen, niettegenstaan-de een zekere ongewendheid om iets als weten-schap te noemen, indien de beoefening daarvan niet een onderzoek is naar wat er is of wat ge-weest is, maar zich richt op een toekomst welke er misschien evenmin is, doch die we zo zoeken te beïnvloeden, dat die er mogelijk wèl is; of de voorwaarden te scheppen om te doen alsof en daarmee hopen te ontdekken óf het zo is. Mits hier sprake is van een geïntegreerde multi-disci-plinaire benadering behoeven we voor deze para-doxaal lijkende opgave niet terug te deïnen. Het ruimte-onderzoek heeft ons met de multi-disci-plinaire technologie, met het meerdimensioneel denken en met de noodzakelijke internationale samenwerking tussen de wetenschapsbeoefenaars voldoende vertrouwd gemaakt om ook een uit-dagende problematiek als die van oorlog en vrede, te durven en te moeten aanpakken.

Met name ook in Nederland krijgt deze proble-matiek in de wetenschappelijke milieu's duidelijke belangstelling. In haar voorlopig advies aan de Regering ten aanzien van een zekere ordening van problemen „in een aantal voor het weten-schapsbeleid relevante en in het algemeen in de Nederlandse samenleving aanvaarde doelstellin-gen”, somt de Raad van Advies voor het Weten-schapsbeleid enige van deze op¹²⁾. Onder het hoofd „positie van Nederland in de internatio-nale wereld” worden genoemd; behoud Neder-landse samenleving, versterking nationaal aan-zien, versterking internationale samenwerking als doel in zichzelf en behoud van de vrede. Ge-noemde Raad indiceert hiermee ook het probleem van het behoud van de vrede als een vorm van door hem beoogd gecoördineerd wetenschaps-beleid als relevante doelstelling, zij het ook „dat de afweging van het belang voor de samenleving ook van dat onderzoek in laatste instantie een waarde-oordeel inhoudt en daarom ten dele een politieke vraag zal blijven”.

Zorgvuldig in zijn bewoordingen als de Raad is, moet niettemin in de aanduiding „behoud van de vrede” onder de rubriek van „de positie van

Nederland in de internationale wereld" een voorval van wijde strekking worden gezien. Ik meen daarin o.m. te mogen onderkennen dat het niet met name genoemde begrip „ontwapening" doelbewust niet als de kern van dit wetenschappelijk probleem wordt gekenmerkt, al behoort ontwapening zeker tot de technologie van het vredesonderzoek; ik meen er ook in te mogen zien verschillende werklijnen, nl. die in het veld van de nationale politieke afweging der belangen, die in het veld van internationale wetenschappelijke samenwerking en in dat van internationale politieke werkzaamheid.

Ik vermeen daarbij te mogen veronderstellen, dat de koppeling van deze velden als een uitgangspunt is gedacht, omdat de oplossing van het concrete probleem, waarnaar juist deze „wetenschap" streeft, niet gebaat is met een abstracte benadering in één dezer velden of deelgebieden daaruit. Een belangrijke stap in de richting van een onderkenning van de problematiek en van een concretisering van een daarop te richten politiek beleid mag zeker ook genoemd worden de in Nederland in december 1964 ingestelde „Advies Commissie inzake vraagstukken van ontwapening en internationale veiligheid en vrede."?)

*

Nu is het onvermijdelijk dat er fase-verschuivingen ontstaan. De politieke werkzaamheid kan niet blijven wachten op wetenschappelijke uitkomsten of vondsten; de wetenschapsdienaar in een der talrijke betrokken disciplines kan niet blijven stilstaan bij de omstandigheid, dat de kennis in een der jongere disciplines is achter gebleven bij het niveau, waarop hij reeds volwassen kan denken. De rechtswetenschap en de natuurwetenschappen bijvoorbeeld zijn met hun toepassingen verder dan wetenschappen als toekomstkunde of psychologie of menskunde. Ontwapeningsconferenties of overeenkomsten voor het niet-gebruik van bepaalde massa-vernietigingsmiddelen, maar ook de gezamenlijke pogingen voor hulp aan ontwikkelingsgebieden, hongerbestrijding en vredesoperaties tot beteugeling van locale en regionale twisthaarden, zullen politiek even krachtig moeten blijven gestimuleerd als de wetenschap en haar toepassingen moeten worden ontwikkeld om de praktische implementatie van politieke overeenkomsten mogelijk te maken of om met de outillage der bestaande internationale wetenschappelijke verbondenheid de weg naar verdere politieke overeenstemming begaanbaar te maken.

Het streven om de geïntegreerde inspanning gericht op het behoud van de vrede en het onderzoek der positief en negatief werkende factoren te omhullen met een door de kenmerken der wetenschap getooid sluier ener wetenschappelijke discipline zou van radicale invloed kunnen zijn om aan alle inspanningen een duidelijke gerichtheid van doelstelling te geven en de wegen van toenadering te doen beheersen door wetenschappelijke methodiek en wetenschappelijk besef van verantwoordelijkheid. Deze sluier is – en dient dit als wetenschappelijk terrein ook te zijn – volkomen doorzichtig. Het mag en kan de realiteiten waarmee de wereld van nu te leven heeft, en de fragiliteit van zijn bestaan en voortbestaan, niet verbergen. Dit betekent enerzijds het wetenschappelijk zoeken naar een verantwoorde diagnose van alle elementen welke de broosheid van de huidige vredesstructuur bepalen en van de elementen welke haar „survival" bedreigen, anderzijds het zoeken naar de meest geavanceerde therapeutische middelen. Het betekent evenzeer dat, zolang deze middelen er nog niet zijn of nog niet uitwerken, de steenharde werkelijkheden van actuele bedreiging niet weggeïdealiseerd of weg-ge-ethiek-t kunnen worden. Het zou het meest onwetenschappelijke en onverantwoorde als-of model zijn – eenvoudig gezegd – narcotische dwaasheid om de dreiging niet alleen niet te onderkennen, doch zich ook onvoorbereid te houden op een ontijdige verbrekking van het huidige subtiele evenwicht, door welke oorzaken dan ook van menselijke vergissing of van escalatie of van opzettelijke pre-emptieve agressiviteit.

De doelstelling van het behoud van de vrede als object van een wetenschapsbeleid is naar mijn gevoelen niet te ontleen aan de kenmerken van de angst door afweging van verschillende schalen van afgrijselijkheid van moderne of z.g. conventionele strijdmiddelen, doch aan een „ingegeven" verantwoordelijkheidsbesef der wetenschap om die middelen te onderzoeken, welke de oorlog als beslechting van internationale geschillen zouden kunnen afwenden en zolang deze middelen politiek nog niet of niet afdoende gevonden zijn alle wetenschappelijke krachten te mobiliseren tot wetenschappelijke „inspraak" in de politieke forums en het doelbewust bevorderen van op de vredes-technologie gerichte internationale wetenschappelijke samenwerking, mede door het internationaal ondernemen van wetenschappelijke projecten, welke zich daartoe lenen.

Dat men uit dit wetenschappelijk onderzoek, uitgespreid over bijna alle disciplines der A, B en C-wetenschappen, diè kennis wil bundelen, welke direct of indirect, doch voldoende klaarblijkelijk in de matrix van oorlog en vrede thuishoort om zo te geraken tot een afgerond gebied van „vredeswetenschap”, lijkt zinvol, mits de structuur daarvan zodanig is, dat deze zich ook voldoende laat internationaliseren, met dien verstande dat aan alle eisen van wetenschappelijke, systematische methodiek, integriteit en ethiek door alle wetenschapsdienaren uit alle politieke groeperingen kan worden voldaan. Ook bijvoorbeeld ten aanzien van informatie-uitwisseling en openbaarmaking van alles wat voor het onderzoek vereist is.

Dat zich bij de ontwikkeling van een dergelijk onderzoek, gebundeld in of onder de overkapping van een non-gouvernementeel organisme veel sluier-effecten zullen voordoen, is duidelijk, al was het alleen reeds bij het wetenschappelijk verantwoord documenteren en evalueren van de middelen (technologische, politieke, strategische, economische, psychologische) welke de vrede en de samenleving bedreigen of het vermogen tot de oorlogvoering en daarop afgestemde voorbereiding voor verdediging of bescherming bevorderen.

Of – met andere woorden – bij het scheppen van een internationaal organisme voor uitwisseling van informatie over alles wat in het wetenschapsbeleid inzake het behoud van de vrede essentieel is, is onmisbaar de kennis over wat de vrede bedreigt en de gevaren waaraan de samenleving technologisch is blootgesteld, indien de pogingen tot behoud van de vrede falen. Het menselijk instinct tot zelfbehoud en zelfhandhaving, dat al evenzeer een oer-instinct is als zijn agressiviteit – en misschien zelfs ook daaraan voorafgaat – zal misschien bij dit laatste beginnen en „de angst voor de gevolgen” van een conflict eerder aangrijpen als object van onderzoek dan het zoeken naar en bestrijden van de oorzaken daarvan. Tenslotte zijn de grote sociale en technische evoluties ook voortgekomen uit hetzelfde operatief geworden individuele en collectieve instinct. Als, uit een oogpunt van praktisch realisme en door het gemakkelijk aanspreken daarvan op de massa-angst en het gretig hanteren door de voorlichtingsmedia, aanvankelijk geen ander politiek beleid mogelijk is dan „ontwapening uit vrees”, dan zal de wetenschappelijk onderzoeker als zodanig zich wel bewust moeten blijven dat de rem-

men tegen wetenschaps-fictie zijn losgelaten en er voor beleid van wetenschap nauwelijks meer aanknopingspunten zijn. Uitwisseling van informatie en de – niet meer zuiver als wetenschappelijke essentie – beoelde „openheid” wordt alsdan „zwang-laüfig” beperkt door hen die nog steeds verantwoordelijk zijn voor de beoefening van aanvals- en verdedigingswetenschap. Het is ronduit een fictie en zelfmisleiding om te menen, dat openheid en wetenschappelijk-bevredigende openbaarheid is te verwachten van bijvoorbeeld wetenschappelijke organen en instellingen, welke in opdracht van defensie-autoriteiten werken aan de nationale verdediging tegen aanvallen van een potentiële tegenstander, zolang een dergelijke aanval nog verwacht wordt en voor het ogenblik alleen wordt afgeschrikt door de zekerheid van onmiddellijke vergelding met even afgrijselijke strijdmiddelen als waarover men zelf beschikt of bij verrassing vermoed wordt te kunnen beschikken.

Ik denk hierbij bepaald niet aan de vele landen – waaronder Nederland – die geen agressief patriotisme (meer) kennen. Maar ik moet wel denken aan veel grotere entiteiten, welke miljarden – in hun onderscheiden valuta – besteden aan research-opdrachten aan staats- of particuliere research-ondernemingen voor het opvoeren van de geloofwaardigheid hunner aanvals- of verdedigingspotentieel in eigen of bondgenootschappelijk-verbonden territoria. Het is volslagen onrealistisch om te menen, te veronderstellen of te verwachten, dat de militair-technische verantwoordelijkheid door een der potentiële belligerenten kan worden uitgehold door informatie over wat hij te weten is gekomen van de wapens van de tegenstander en welke de fitnesses zijn van zijn eigen wapenrusting, zelfs al heten deze uitsluitend gericht te zijn op de verdediging. Het zijn alleen de regeringen en dus de politici die zouden kunnen bereiken, niet dat de reeds wetenschappelijk-gesmede wapenen als technologische trouvailles kunnen vernietigd worden (wel als product, doch niet als object van kennis en vermogen), doch wél dat de toepassing daarvan bij overeenkomst wordt uitgesloten, of door andere niet-militaire overeenkomsten op de achtergrond raken en immobiliseerd worden. De politicus behoeft daarbij raadgeving; gewild of ongewild zal die zijn gevormd uit de adviezen van militairen, economen, rechtskundigen, enz., en geïndoctrineerd vanuit de culturele en politieke systemen waarvan zij exponent zijn. En – in de gedachtengang

van dit betoog – in toenemende mate van de zijde van de wetenschap. Multi-disciplinair; fundamenteel en toegepast.

★

Het daartoe formaliseren of institutionaliseren van de wetenschap tot politiek adviesorgaan, nationaal en internationaal, is daarmee gekenmerkt als een noodwendigheid. Daarmee is niet bedoeld het verpolitieken van de wetenschap, doch, de wetenschap de wetenschap latend in alle disciplines en specialismen daarin, in haar totaliteit voorzien van een extra-dimensie welke integraal gericht is op het werkzaam maken van haar invloed in de politieke media in alle echelons. Het totale spectrum der invloedslijnen lijkt op het eerste gezicht onhanteerbaar, omdat in één vlak ligt de wetenschappelijke bedrijvigheid in de meest uiteenlopende disciplines van b.v. zoölogie, seismologie, astronomie, botanie tot psychologie, economie en vele tientallen andere, ondergebracht op honderdtallen academies, universiteiten, instituten en instellingen en uitgeoefend door tiendulzenden, honderdduizenden wetenschappelijke onderzoekers, en in een ander vlak een wijdverktakt en verbonden systeem van nationale en internationale politieke milieu's op vele niveau's.

Schijnbaar een onhandelbare groepering van massa's ieder met eigen bronnen en mogelijkheden van „rebellie”. Maar het wetenschappelijk conglomeraat kan een eigen „polariteit” ontwikkelen, welke het – als geen ander – voorbestemt en misschien verplicht tot een expressie van eigen politiek karakter. Waartoe dit kan leiden hebben we eerder gezien.

De mogelijkheid tot expressie zal nationaal en internationaal vorm moeten krijgen; de „invloedslijnen” moeten getrokken worden en voor ieder zichtbaar zijn. De volksvertegenwoordigers en parlementen, de regeringen, de Verenigde Naties en alle andere politieke groeperingen en organisaties en tenslotte ook de volken zullen de uitspraak van de „geïntegreerde wetenschap” moeten kunnen vragen of ongevraagd moeten kunnen aanhoren.

Dit voert de gedachte terug naar wat hoger genoemd werd een poging om te komen tot een internationaal instituut of raad voor wetenschapsbeleid, samengesteld uit nationale of regionale of internationale instellingen van hetzelfde karakter, en waarvan de bijeenkomsten toegankelijk zijn voor iedere wetenschapsbeoefenaar, uit welke discipline en uit welke landstreek of nationaliteit dan ook.

★

Een bepaald kenmerk van een op deze wijze gevormde wetenschappelijk uitspraak, verdient nog de aandacht. Het is, in de tijdelijke en ruimtelijke afmeting van het wetenschappelijk onderzoek als het ware een ingebouwd criterium, dat in het onderzoek zelf geen plaats heeft, doch de resultaten van het onderzoek overal begeleidt. Het is het karakter der vóórijling ten opzichte van datgene wat er nu is en wat nu of in de naaste toekomst de omgeving van de mens en zijn verhouding tot die omgeving bepaalt; ten opzichte derhalve van datgene van wat de mens in doorsnee, zeker de massa, actueel het meeste aanspreekt en wat als uiting daarvan dikwijls de motor is van politieke beslissingen, uitwerkend nu of op kort zicht.

Er ligt – en dit geldt in sterke mate voor de natuur- en exacte wetenschappen – een geruime tijd tussen het tijdstip van de wetenschappelijke vondst of ontdekking en technologische toepassing daarvan, ook op het gebied van wapentuig en strijdmiddelen. Tussen de kennis van de structuur van het atoom en de toepassing daarvan op de atoombom lag een tijdsverloop van enkele tientallen jaren; ook aan de mogelijke toepassing van moderne chemische en biologische strijdmiddelen gingen en gaan vele jaren van onderzoek en ontwikkeling vooraf. De ontwikkeling van de technologie van automatisering en electronica en de daaraan ten grondslag liggende innovaties op het gebied van de structuur van de materie gaat onverminderd voort en zal op den duur ook zijn uitwerking vinden in de techniek van nog meer „sophisticated” aanvals- en verdedigingsmiddelen. Deze vóórijling van de wetenschap zou nog juist de tijdsruimte kunnen geven om zicht te bezinnen over de niet-toepassing van een wetenschappelijke en technologische voor-sprong ten behoeve van de oorlogs-cq. vernietigingsvoorbereiding.

Nu liggen de feiten zo, dat door gebrek aan aansporing, maar ook door afwezigheid van een daartoe bekwaam internationaal organisme, de mogelijkheden welke in de voorrijling liggen opgesloten, onbenut zijn gebleven en zodanig zijn verkwist, dat de wereld thans beschikt over een – zelfs gevechtsklaar – quantum vernietigingsmiddelen, dat toereikend is een groot deel van het leven op de aardbol te vernietigen en misschien de verdere leefbaarheid te ontwaarden. Het kán nog erger: aan wetenschap en techniek kunnen nóg afgrijselijker wapens ontfutseld worden en

kan zelfs de geloofwaardigheid van de „deterrent” worden aangetast.

Wat dus – naast de noodzaak tot ontwapening, tot overeenkomsten voor niet-gebruik van strijdmiddelen, tot geleidelijke vernietiging van wapens en van de productie-middelen daartoe – nog altijd actueel is, is de niet-bestemming, de niet-aanwending van producten der wetenschap en haar technologische ontwikkeling voor oorlogsvoorbereiding of vredes-ondermijning en dus de tijdige onderkenning daarvan.

In het Amerikaanse ontwerp-verdrag (1965) tot instelling van een Internationale Ontwapenings Organisatie komt voor een paragraaf over „Research and development of military significance”, welke in zijn formulering weliswaar uitdrukking geeft aan het streven naar tijdige onderkenning en daarmee tijdige verhindering van de mogelijke toepassing van wetenschappelijke en technologische vondsten ten behoeve van de oorlogvoering, doch het daarin gestelde slechts operatief doet worden in het laatste (3e) stadium van ontwapening, met name nadat de vernietiging of immobilisering van bestaande massa-vernietigings wapens, enz. heeft plaats gehad. Ook in het Russische ontwerpverdrag (1965) wordt de bepaling „all scientific research in the military field at all scientific and research institutions shall be discontinued” (art. 32) eerst werkzaam in het derde stadium. (?)

Dit zou kunnen betekenen dat de ontwapening, wapenbeheersing, vernietiging van overbrengingsmiddelen enz. ten aanzien van bestaande wapenen geëffectueerd gedacht is in tijdvakken waarin het wetenschappelijk onderzoek en de ontwikkeling van nieuwe of verbeterde wapens zouden kunnen voortgaan, waardoor aan het eind der eerste twee fasen de wereld ontdaan zou zijn van het nu beschikbare N.B.C.-wapen-arsenaal (en „umbrella”) en gelijktijdig zou beschikken over nieuwe potentiële mogelijkheden en technologische inventies om op zijn minst nog ongekende of althans hyper-geperfectioneerde vormen van dreiging en daarmee van frigide chantage te scheppen wanneer de slechting van internationale geschillen in het algemeen, nog niet vreedzaam geregeld is kunnen worden.

Wil men de vóórijling van de wetenschap op het eindprodukt waarin zij als wapen wordt toegepast als een wezenlijk voordeel uitbuiten, dan zou dit inhouden dat alle wapen-technologie of in het

algemeen oorlogsvoorbereidings-technologie welke op nieuwe wetenschappelijke vondsten berust, dient te eindigen op het ogenblik dat het verdrag in werking treedt, wil men niet blijven voortgaan in een wedloop tot verkleining of verdwijning van de voorijling. En – zelfs niet op dat ogenblik te wachten.

Dit is in het militair-politieke spanningsveld evenwel een on-realistisch uitgangspunt. Zolang men gedwongen is de „afschrikking” als strategie te blijven huldigen, eist het op peil houden van de „umbrella” dier afschrikking voortdurende modernisering van het vergeldingswapen niet alleen maar ook van de middelen om zich tegen de gevolgen van een aanval te verdedigen. Bewapening en ontwapening gaan nog altijd hand in hand op de weg naar of bij de voornemens tot vrede en veiligheid. Niemand kan het ontkennen. Iedereen zal moeten toegeven, dat géén bescherming tegen een aanval, dus géén bewapening en geen middelen om een aanval te weerstaan en te overleven en dus ook géén verdediging van de maatschappij en de maatschappij-structuur, de geloofwaardigheid van de „deterrent” evenzeer verzwakken en de kans op oorlog vergroten als het omgekeerde het geval is. Zolang het fundamenteel wantrouwen tussen, tot de tanden gewapende, tegengestelde ideologieën bestaat, blijven de partijen – ook in fasen van geleidelijke ontwapening – aangewezen zich voorbereid te houden op elkaar in evenwicht houdende vergeldingscapaciteit en op maximale inspanning voor verdediging en bescherming tegen de mogelijke effecten van een verstoring van het evenwicht. De dwaasheid dit te ignoreren ook voor die landen, die historisch of politiek-militair aan de een of andere partij zijn verbonden en hoogstens als een tactisch element in de grote tegenstellingen kunnen fungeren, zou dit de ingebouwde kans op vernietiging kunnen vergroten. Zolang deze „massa-concentratie” van wantrouwen bestaat, blijft de vicieuze kringloop van dilemma's waarin zowel politici als militaire en civiele verdedigings-autoriteiten aan beide zijden zijn betrokken, als gevolg van bijkans wetenschappelijk aantoonbare wetten of analogieën, voortbestaan.

Een poging om deze kringloop te doorbreken kan – naast de inspanningen der politici om synchroon zowel de vreedzame regeling van internationale geschillen als de geleidelijke ontmanteling en vernietiging van wapens en wapenproductie-bedrijven overeen te komen – niet ondernomen

worden in de richting van vernietiging van de wetenschappelijke en technologische kennis welke – gedeeltelijk ongewild – aan de omvang van de dreiging en tegelijk aan de kracht van de „deterrent” ten grondslag ligt. Zij kan evenmin ondernomen worden door de voortgang van het wetenschappelijk onderzoek en zijn toepassingen te remmen en dit te splitsen in delen, die wel of niet verantwoord zouden zijn uit een vredes-oogpunt. Dit verandert allemaal niets aan genoemde „massa-concentratie”.

Zolang de mens mens blijft en de mensen-massa is opgebouwd uit de meest heterogene bestanddelen van mensen in uiteenlopende stadia van sociale ontwikkeling, van cultuur, van religie en van wel-zijn, zou – in de gedachtengang van dit betoog en op grond van de ethische kenmerken welke de totale wetenschapsbeoefening ooit, een poging moeten worden gedaan een anti-massa-concentratie te vormen, die, mits van voldoende gewicht, in staat zou zijn de radius van bedoelde kringloop te wijzigen en daarmee haar invloed zodanig te verzwakken dat de politicus-militair een adempauze krijgt voor zijn onmisbare vredeswerkzaamheid.

In dit weliswaar sterk gesimplificeerde denk-model ligt misschien toch een mogelijkheid van onderkenning van een veld, waarin de wetenschappelijk onderzoeker, wiens dilemma tot nu toe deel uitmaakte van de kringloopturbulenties en zijn relatieve machteloosheid zich daaraan te onttrekken en deels gedwongenheid zich daaraan niet te onttrekken anders dan door geëmotioneerde rebellie, kan en moet werkzaam zijn, zonder dilemma.

★

Zo zie ik voor de toekomst van „morgen” en het scheppen van voorwaarden voor vreedzame regeling van geschillen door overleg, voor de wetenschap en de wetenschappelijk onderzoeker en vooral voor de massa-concentratie daarvan, een zeer gewichtige matrix van werkzaamheid weggelegd; enige objecten daaruit mogen in grote trekken worden samengevat.

1. Het medewerken aan het tot stand komen van nationale, regionale en internationale organen van wetenschapsbeleid als advieslichamen voor regeringen van landen, van groepen van landen en van de Verenigde Naties en het bevorderen dat daarin als een der doelstellingen wordt opgenomen het „behoud van de vrede” en alles wat daarmee samenhangt.

2. Het zich voortdurend voorbereiden om de politicus nationaal en internationaal te begeleiden in de eerste plaats bij de directe vraagstukken van vrede en ontwapening, doch voorts bij alle vraagstukken van nivellering van tegenstellingen in sociale en stoffelijke leefbaarheid der wereldbevolking (internationale hulpverlening e.d.). Voor de vorming van een doelmatig patroon van wetenschappelijke adviezen, willen deze reëel, realistisch en daarmee geloofwaardig zijn, zal de „wetenschap” – en met name uit een oogpunt van organisatie – toegerust moeten zijn om de probleem-modellen en daarop berustende adviezen, paraat te hebben in verschillende nationale of internationale verdiepingen waar de politieke vormgeving plaats vindt en waar dergelijke projecten ook in het beleid van de medewerking der regeringen aan andere projecten zal moeten worden „gewogen”:

De voorbereiding tot deze taak zal reeds moeten beginnen aan de universiteit; voorts door middel van „post-graduate” - of „post-doctoral” - leer- gangen, symposia, enz.

3. Het bevorderen van gezamenlijk – internationaal – te ondernemen projecten van wetenschappelijk onderzoek, welke hetzij naar hun aard de samenwerking van alle landen vereisen, hetzij door hun omvang de verenigde inspanning van daarvoor in aanmerking komende nationale reservoirs van mankracht en middelen opeisen. De wetenschap zal hier in vele gevallen initiatiefnemer moeten zijn; in andere gevallen de onmisbare partner van de politicus, die veelal geen zinvolle stappen kan doen zonder de ingeving van, en in vele gevallen zelfs vertolking door de wetenschappelijke raadgever. Doch ook omgekeerd: iedere wetenschappelijke onderneming, ontstaan uit de boezem der vakgeleerden, mogelijk geïntegreerd in niet-gouvernementeel wetenschappelijk verband, zal ter verwezenlijking van het executieve aspect verzekerd moeten zijn van de politieke overeenstemming of instemming van internationaal of transnationaal gouvernementeel karakter.

4. Het bevorderen dat de tijd welke ligt tussen het ogenblik waarop een wetenschappelijke of technologische vondst aan het licht komt of de nieuwe producten van onderzoek en ontwikkeling ontdekt worden en het ogenblik waarop deze voor nieuwe militaire vernietigingsmiddelen dreigen te worden toegepast, de z.g. vóórijling der wetenschap, benut wordt om een dergelijke toe-

passing te verhinderen. Een der middelen daarbij is het nastreven van de openheid door het vestigen van een systeem van nationale en internationale informatie- en documentatiecentra. Voorzover om politieke veiligheid- of militaire overwegingen bepaalde informatie niet – in wetenschappelijke zin – openbaar toegankelijk kan zijn (iets wat nu eenmaal een voorshands onvermijdelijke realiteit is) zal enerzijds getracht moeten worden door middel van politiek overleg of overeenkomst in nationaal en internationaal kader deze ontoegankelijkheid – als een werkzaam aspect van ontwapening bijvoorbeeld – geleidelijk te verminderen. Anderzijds zou voor alle instanties welke regeringen en complexen van regeringen moeten adviseren over wetenschapsbeleid, eventueel via gerubriceerde werkgroepen van geleerden, militairen en politici, de toegang ook tot dergelijke informatie mogelijk moeten worden gemaakt.

5. Het nastreven van in nationaal, regionaal of internationaal verband vestigen van leerstoelen aan de universiteiten of van staatswege gesubsidieerde instituten welke zich richten op de wetenschappelijke studie van vraagstukken van oorlog en vrede, ontwapening, veiligheid en daarmee de problemen van het behoud van de vrede, doelstelling doen zijn in het wetenschapsbeleid van de naties, groepen van naties of de Verenigde Naties.

6. Te bevorderen dat de studie-programma's aan universiteiten en hogescholen zodanig worden gewijzigd, aangevuld of gemoderniseerd dat in het programma der leerstoel of faculteit voor „oorlog, vrede, enz.” aandacht wordt geschonken aan de multidisciplinaire facetten, welke in de vraagstukken van oorlog en vrede een rol (kunnen) spelen; doch – ook omgekeerd – dat bij de specialistische studie in andere disciplines de aandacht wordt gericht op die aspecten welke in de „wetenschap van oorlog en vrede” aan de orde (kunnen) komen. Discussie en gedachtenwisseling tussen docenten en studenten is daarbij onmisbaar als practicum.

Mutatis mutandis geldt dit desideratum ook voor de militaire academies.

7. Heldere publieke voorlichting over vraagstukken van oorlog, vrede, ontwapening enz. moet worden bevorderd, doch uitsluitend door of aan de hand van de competente wetenschappelijke of wetenschappelijk geschoolde voorlichters of commentatoren.

8. De associatie van wetenschappelijke onderzoekers, uit welke discipline of technologie dan ook, tot nationale kernen en zo mogelijk internationale conglomeraties van alle nationaliteiten, welke zich verdiepen in de vraagstukken van de verantwoordelijkheid van de wetenschap en haar toepassingen ten opzichte van de maatschappij ware aan te moedigen, om;

a. op basis van de gezamenlijk beleden ethiek van de individuele wetenschappelijke onderzoeker te komen tot een solidaire expressie daarvan; en

b. de onderscheiden specialisten – als zodanig – „guidance” te geven voor hun wetenschappelijk gedrag en projectkeuze voor onderzoeken in het belang van de eigen samenleving, de mensheid in het algemeen, van de vrede en ontwapening in het bijzonder, binnen de mogelijkheden, welke de actuele gevestigde vormen van nationale en internationale rechtsorde scheppen. Dit zijn deels beperkte, deels onbeperkte mogelijkheden; het onderzoek en de „technologie” tot verandering der internationale rechtsorde is een dezer laatste.

9. a. De mogelijkheden tot inspraak van de wetenschap in de politiek-scheppende of -controleerende instrumenten in diverse nationale en internationale constitutionele systemen moeten in toenemende mate worden nagestreefd. Niet alleen uit hoofde van bestuursbeleid in de vraagstukken van oorlog en vrede, etc., doch in het algemeen omdat in de beraadslaging over bijkans alle vraagstukken van overheidszorg en van internationale samenwerking het geschoolde wetenschappelijk denken en de toepassing van wetenschappelijke kennis en methode steeds minder gemist kunnen worden. Daarbij wordt ook de representant van de wetenschap, zich bewust van sociale verantwoordelijkheid, gedwongen zich reenschap te geven van het op een zeker ogenblik politiek haalbare en zich derhalve een politieke „dimensie” eigen te maken, door scholing en opleiding in de politieke aspecten van verantwoordelijkheid in de onderscheiden sectoren van overheids-beleid, waar dergelijke aspecten aan de orde zijn of aan de orde gesteld dienen te worden. Dit vraagt, wil het te verwezenlijken zijn, een zekere modellering, welke aangepast is aan

de uiteenlopende vormen waarin afvaardiging naar de verschillende nationale of internationale vertegenwoordigende colleges constitutioneel is geregeld.

- b. Individuele en nationale zelf-werkzaamheid zullen de eerste stappen op deze weg zijn. Maar het universele karakter en internationale affiniteit van de wetenschap en de mondiale omvang van het gebied waarop haar producten werkzaam zijn of kunnen zijn in het belang van of ten detrimente van de samenleving, tenderen hier vooral naar een inspraak op niveaus waar beslissingen worden genomen van inter-nationale of trans-nationale draagwijdte. De toegankelijkheid daartoe vraagt organisatie; deze is enerzijds afhankelijk van de politieke structuur van de staat waarin men leeft en van de wijze waarop wetenschappelijk beleid in een dergelijke structuur tot uitdrukking komt; anderzijds van de structuren der internationale niet-gouvernementele wetenschappelijke organisaties, de gouvernementele organen voor wetenschapsbeleid of wetenschapsadvies in groepen van landen of de Verenigde Naties en haar gespecialiseerde organisaties.

10. Voortdurende waakzaamheid zou zijn vereist door problemen van moeilijke „verstaanbaarheid” in de overdracht van gedachten en vooral van de daaraan ten grondslag liggende bedoelingen en uitgangspunten, niet alleen in de discussie tussen politici, doch ook in die tussen de wetenschappelijke onderzoeker uit uiteenlopende politieke en politiek-militaire milieus. Het verbeteren der z.g. „signal/noise” verhouding, waarbij onder „noise” verstaan wordt alle bijgeluiden en „whistlers” uit de achtergrond van fanatieke, emotionele, culturele, doctrinaire bronnen is een voortdurende opgave ook in de communicatie tussen de wetenschappelijke onderzoekers. De kans op verbetering dezer ratio is in cohaerente wetenschappelijke milieus een reële veronderstelling.

11. Bij de onvermijdelijk tijdrovende politieke procedures over internationale regelingen voor de vreedzame beslechting van geschillen, voor gehele of gedeeltelijke ontwapening, waaronder te rekenen overeenkomsten over het niet-gebruik van bepaalde strijdmiddelen, de vernietiging of ontmanteling van voorraden en productiemidde-

len daarvan, de verlaging van het niveau der afschrikking, het niet-uitvoeren van proeven en experimenten met dergelijke strijdmiddelen, enz., kunnen de adviezen der wetenschap niet gemist worden. Niet alleen om op wetenschappelijke basis de directe en indirecte effecten van dergelijke strijdmiddelen in cijfers vast te stellen en open te leggen en daarmee te appeleren aan universeel-aansprekende zelfbehoudscriteria, doch ook in positieve zin bij te dragen aan die procedures met alle methoden en middelen waarover de hedendaagse en toekomstige technologie beschikt.

De thans al enige malen bewandelde weg van ad-hoc raadgeving door groepen van experts t.a.v. bepaalde onderwerpen zou nog doelmatiger kunnen worden, door het institutionaliseren van de methode van raadgeving – gevraagd of ongevroegd – door een permanent internationaal wetenschappelijk advies-lichaam.

*

Voor het hierboven in zeer grove lijnen en vlakken schetsen en schaduwen van enkele facetten van een problematiek zoals die in het opschrift werd aangegeven, vermocht opsteller nauwelijks zijn aarzeling te overwinnen. Men zou een all-round wetenschapsman moeten zijn om bij het onderzoek van alle facetten van dit diepgaande menselijke en maatschappelijk probleem recht te doen wedervaren aan de kennis die daarvoor vereist is en aan de arbeid van de vele wetenschappelijke onderzoekers, die deze kennis dagelijks verkrijgen. Met alle reserve die bij het ontbreken van een op die kennis berustende, meer wetenschappelijke benadering verschuldigd is, is gepoogd uitdrukking te geven aan enige gedachten rondom dit zeer levendig en actueel probleem.

Onvermijdelijk is ook het geschetste denk-model gebonden aan wezenlijke of veronderstelde grensvoorwaarden en dient het geldigheidsgebied maar ook de eventuele functie ervan gerelativeerd te worden vanuit de gezichtshoek van andere waardemodellen welke niet minder functioneel zijn bij het zoeken naar wegen het agressieve in de mens en zijn instellingen te onder-schikken aan ethische beginselen.

Zonder dit een idealistische kijk op de wetenschap en de wetenschappelijk onderzoeker te willen noemen – waarbij hier en hierboven de wetenschap is bedoeld als een geïntegreerd systeem van alle wetenschappelijke disciplines – zou ik haar

plaats in de samenleving toch van een zeer eigen en bijzonder karakter willen zien. Niet zozeer in de zin van kennisconcentratie, dan wel als een waarde-gebied primair gekenschetst door kritische waarneming van een optimale verscheidenheid van voorvallen en verschijnselen, een streven tot relativering en objectivering bij de evaluering der waarnemingen, bedachtzaamheid bij de deductie van algemene en bijzondere causale verbanden en tenslotte de toetsing van haar werkzaamheid aan specifieke normen van verantwoordelijkheid; een intrinsieke binding van kennis, logica en ethiek.

Het „dilemma van de wetenschappelijk onderzoeker” – in wezen een van de vele verschijnselen, welke op zichzelf niet tot voorspelbare resultaten leidt – zou getransformeerd kunnen worden gedacht tot een duidelijke motivatie voor „ordentelijke” werkzaamheid naar buiten; in alle vraagstukken van maatschappelijk welzijn, ook die van oorlog en vrede.

LITERATUUR VERWIJZING

1. Prof. Dr. A. G. M. van Melsen, voordracht „Leven met de wetenschap”, verslag wetenschapscongres 8/9 april 1968.
2. Prof. Dr. A. Quispel, „Ethiek en Zelfbehoud. De verantwoordelijkheid van de natuuronderzoekers”. Dies Rede, Leiden, 9 februari 1969.
3. Prof. Dr. A. E. Loen, „Het vooronderstelde”. (1963).
4. Prof. Dr. C. A. van Peursen, „Feiten, voorvallen, gebeurtenissen”. (1965).
5. Kol. S. H. Hoogterp, „De militaire veiligheidsaspecten in wapenbeheersing, wapenbeperking en ontwapening”. (Mars in Cathedra, No. 2, 1969).
6. Robert D. Hayton, „The Antarctic Settlement of 1959”. (The American Journal of International law vol. 54, april 1960).
7. „Ontwapening, veiligheid, vrede.” Publ. Min. van Buitenlandse Zaken No. 80-1966.
8. The Year-Book of the I.C.S.U. (ICSU-Secretariat, Rome, 1969).
9. Pierre Auger, „Current Trends in Scientific Research” (Unesco 1961).
10. Grenville Clark, „World Peace Through World Law” (1960). Louis B. Sohn.
11. Grenville Clark. Nederlandse vertaling door W. M. Peletier (1961).
12. Handelingen S. G. 1968-1969. Wetenschapsbudget 1969; stuk 9800.

Boekbesprekingen

Dr. H. L. Wesseling:

SOLDAAT EN KRIJGER

Franse opvattingen over leger en oorlog, 1905-1914
(Van Gorcum & Comp. N.V. Assen, 1969)
284 pag.

De reeks „Speculum Historiale”, waarin studiën zijn opgenomen op geschiedtheoretisch, -filosofisch en ideeënhistorisch gebied, is verrijkt met een belangwekkend boek.

De voorliggende studie is een poging een analyse en een verklaring te geven van het denken over leger en oorlog gedurende het decennium voorafgaande aan de Eerste Wereldoorlog, een periode waarin sprake is van een herleving van het nationalisme in Frankrijk.

Omdat daarbij niet voorbij kan worden gegaan aan het onderliggende politieke en geestelijke klimaat, is de auteur teruggegaan tot de eerste jaren van de Derde Republiek.

Allereerst wordt een samenvatting van het boek gegeven, daarna wordt op een aantal aspecten wat nader ingegaan. Na de nederlaag van 1870 genoot het leger een enthousiaste steun van alle politieke partijen, hetgeen paste in de idee van de noodzakelijke reconstructie van Frankrijk. Toen in 1879 de republikeinen het heft in handen kregen, was er voor de rechtse elementen geen plaats meer; velen vonden een uitweg in het leger. Daarmee werd de sympathie voor het leger een rechtse aangelegenheid. Op deze ontwikkeling was ook de Dreyfus-affaire van grote invloed. Na de eeuwwisseling poogden de revisionisten het leger te democratiseren. Het leger heeft zich daar aanvankelijk tegen verzet en bleef voor links een bron van grote zorg. Vooral binnen de socialistische partij en de vakbonden ontwikkelden zich antimilitaristische en pacifistische tendensen. Deze tendensen werden versterkt en meer verbreid toen in 1905 weer sprake was van een oorlogsdreiging. De geleidelijke toename van deze dreiging had een verandering van het geestelijk klimaat tengevolge. Door de herleving van het nationalisme en van de „Renaissance morale française” ontstond een weerstand tegen de geestelijke crisis van de „fin de siècle”. Deze geesteshouding werd gekarakteriseerd als diletantisme, moreel opportunisme en geestelijke

anarchie. Daarnaast werd het nationaal chauvinisme gevoed door successen in de sport en in de luchtvaart, alsmede door de koloniale gebiedsuitbreiding en de Franse inbreng op wereldtentoonstellingen. Al deze factoren betekenden, vooral voor de jonge generatie, evenveel impulsen tot een nieuw zelfbewustzijn. De herwaardering van het leger en het vaderland werd versneld en geïntensiveerd door internationale spanningen. Belangrijk in dit opzicht was de Agadir-crisis van 1911, mede een aanleiding om de diensplicht tot drie jaar te verlengen.

Het was volkomen begrijpelijk, dat de problematiek van leger en oorlog opnieuw onder de aandacht kwam. In de discussie daarover kunnen twee principiële richtingen worden onderscheiden, t.w. het zoeken naar nieuwe vormen en het benadrukken van traditionele waarden. *Nieuw* was de theorie, dat de officier een sociale en educatieve rol heeft te vervullen, omdat het leger naast het onderwijs een taak heeft in de culturele en algemene vorming van de natie.

Traditioneel was de functie van het leger als bewaarplaats van de oude waarden en beschermer van de Franse geestkracht. Uit politiek-sociaal oogpunt werden de militaire deugden, zoals zelfverloochening, de wil te dienen en te gehoorzamen, de geest van zelfopoffering en discipline, van grote betekenis geacht. Buiten het leger waren deze oude en waarlijk Franse deugden veronachtzaamd.

Voor wat betreft de oorlogsconceptie waren er drie veronderstellingen. Ten eerste dat de oorlog van korte duur zou zijn. Ten tweede dat Frankrijk gelijk is aan haar mogelijke tegenstanders dank zij haar morele superioriteit, welke een numerieke meerderheid van de tegenpartij compenseert (vergeleken bij Duitsland blijft de bevolkingsaanwas aanmerkelijk achter). Als voorbeelden worden de Boerenoorlog en de Russisch-Japanse oorlog aangehaald. Ook de koloniale campagnes bewijzen de Franse superioriteit. Dit alles draagt bij tot een wat romantisch, rooskleurig oorlogsbeeld. De oorlog zal niet zo desastreus en verschrikkelijk zijn dat hij kost wat kost moet worden vermeden. Naast deze enigermate concrete benadering van de oorlog, was er ook een meer abstracte uitleg, in die zin dat

oorlog een soort natuurwet is, welke ons totale bestaan regeert. Oorlog is niet alleen nodig maar ook nuttig, het scheidt cultuur en bevordert de vooruitgang. Aldus is oorlog een factor van vernieuwing en regeneratie. Voor Frankrijk was oorlog bovendien de gelegenheid oude wonden te helen (de revanche van 1870), haar eenheid te herstellen en Elzas-Lotharingen te herwinnen. Voorts werden vele historische voorbeelden aangehaald ter ondersteuning van de traditionele militaire geest van het Franse volk, steunende op een erfelijke eigenschap van het Gallische ras. In dit verband wordt de term „krijger” gebruikt als een contrast met de serviele, wetenschappelijk geleide (Duitse) „soldaat”. Natuurlijk zijn er sterk irrationele elementen in deze theorieën, maar de meest extreme vorm van irrationalisme wordt gevonden in de verheerlijking van de „oorlog omwille van de oorlog” (pour l'amour de l'art).

Het is duidelijk dat de jaren 1905–1914, gezien ook in een historisch perspectief, van grote invloed waren op het militaire denken van Frankrijk. Dit leidde niet tot een „militarisme” waarin het leger een bepalende invloed kreeg op de politieke beslissingen, doch het leidde wel tot een verheerlijking van de militaire idealen uit die tijd. Onder invloed van nationale, doch vooral internationale spanningen werd de „militaristische” geest vooral gestimuleerd door de pers en het parlement en door binnen en buiten het leger staande schrijvers.

Tot zover een samenvatting van het boek. Voor zijn onderzoek heeft de auteur een zeer uitgebreid en gevarieerd bronnenmateriaal bestudeerd. Hij heeft er met verwondering kennis van genomen. Hij verdient evenwel onze bewondering voor de wijze waarop hij met meer dan duizend citaten de geraadpleegde bronnen een functie geeft in een thematische behandeling, welke hij prefereerde boven een chronologische. Opvallend is wel, dat de auteur – op een enkele uitzondering na – geen brug slaat naar de tegenwoordige tijd. De volgende uitzondering zou ik willen noemen. Het citaat „En France le problème du militarisme ne se pose pas point” doet verrassend aan en in dit verband stelt hij zich de vraag in hoeverre het leger in Frankrijk een probleem blijft, gezien ook het recente (Algerije) en zeer recente (Parijs 1968) verleden.

Het is voor militairen en voor polemologen nuttig om de factoren te analyseren die, in een relatief korte tijd, ruim veertig jaar, een zo storm-

achtige golfbeweging in het denken teweeg hebben gebracht. In hoeverre zijn er parallellen te trekken met het denken in deze tijd en ook in hoeverre wijkt dit denken af van dat in de voorbije periode, waarbij men zich moet realiseren, dat Frankrijk steeds met grote concepties is gekomen. Het boek lezen, ook tussen de regels, geeft een rijke bron voor discussie. Waarom onmiddellijk na een militaire nederlaag een verheerlijking van het leger? Enerzijds wellicht omdat Frankrijk zich bewust was dat de nederlaag niet aan het leger, maar aan de „gebroken gewortte”-mentaliteit van de natie te wijten was, anderzijds wellicht omdat de catastrofe en vernedering van 1870–1871 onverdragelijk waren. Men wilde tot een morele en intellectuele hervorming, ook binnen het leger. Het is niet toevallig dat de „Ecole de Guerre” eerst in 1880 werd opgericht. Al in 1890 kwam de ommezwaai. De „revanche” werd na twintig jaar als iets onwerkelijks naar de achtergrond geschoven en daarmee was de symbolische betekenis van het leger verdwenen.

De taak om de natie te dienen, om het voortbestaan van Frankrijk te verzekeren was weggevallen. Dan is een leger conservatief, een obstakel op de weg naar vooruitgang. De mentaliteit, die de militaire opleiding en levenswijze beheerst, is dan verwerpelijk. Er is een afkeer van oorlog, een streven naar vermindering van de militaire lasten, een overheersing van een materialistische en gemakzuchtige levenshouding en een geestesklimaat waarvan skepsis en ironie de voornaamste kenmerken zijn. Anti-militarisme en pacifisme gaan samen met de dieptepunten in nationalisme en multinationalisme. De aandacht gaat naar wereldfederalisme, naar een koortsachtig zoeken naar nieuwe vormen en stijlen. De „establishment” geeft geen bezieling; onduidelijke toespraken en discussies in het parlement leiden tot anti-parlementaire gevoelens. De Sorbonne gaat voorop. Dit alles leidt tot een soort anarchie. De ontstane chaotische situatie heeft een zoeken naar orde tot gevolg. Als reactie ontstaat een zeker anti-intellectualisme. Men onderkent dat de maatschappij en de wetenschap zich niet synchroon ontwikkelen. De grote filosoof Bergson stelt „dat de wetenschap geen absolute zekerheden kan geven”. Het kosmopolitisme werd als illusoir afgewezen en moest wijken voor nationalisme en patriottisme. Een streven naar eenheid, orde en discipline ging onder invloed

van internationale spanningen samen met het aankweken van een offensieve mentaliteit; dit ondanks de algemene opinie dat het Franse volk, ook in 1914, overwegend vredelievend was.

Ten aanzien van het leger zelf is het interessant enkele uitingen van het Franse denken in die dagen te releveren. Deze gedachten staan in verband met het probleem van het „werkeloze” leger in een langdurige tijd van vrede en zijn geïnitieerd door het leger zelf. De zin van het officiersbestaan is niet alleen te vinden in de één of twee keer dat de officier met een oorlog wordt geconfronteerd. Dit denken gaf een nieuwe dimensie aan het beroep. Naast de sociale en educatieve functie van het leger bestond er aandacht voor de menselijke kant van de interne verhoudingen en voor het betrokken zijn bij het vraagstuk van leger en democratie. Echter toen de oorlogsdreiging zich duidelijker aftekende, was het afgelopen met de niet-primaire functies, zij het, dat de samenwerking tussen militairen en civiele intellectuelen een blijvend stempel op het leger had gedrukt. Bovendien kreeg het militaire beroep een meer humaan karakter, dat gepaard ging met een nieuwe vorm van leiderschap.

„Soldaat en krijger” is niet alléén uit geschiedkundig oogpunt van belang. Het laat ook zien, dat vele van de huidige denkpatronen en partijpolitieke programma's weinig oorspronkelijk zijn. Duidelijk is aangetoond, dat het primair niet-militaire factoren zijn die een volk een militaristische houding geven. Daarenboven is het tragisch te ervaren, dat vredesconcepties minder kans krijgen wanneer eenmaal een offensieve mentaliteit is aangekweekt. De studie laat zien welke krachten werkzaam zijn, waardoor in de ene situatie de krijgsmacht zich aan de normen van de samenleving moet spiegelen, terwijl in een andere situatie de samenleving zich juist aan de normen van de krijgsmacht optrekt. De appreciatie voor de krijgsmacht in een bepaalde periode is hierbij het criterium, waarbij het directe nut van de krijgsmacht een essentiële rol vervult. Ten slotte laat de auteur ons zien dat niettegenstaande alles het leger zijn a-politieke en onpartijdige karakter handhaafde.

„Soldaat en krijger” levert inzake het denken over de betekenis van de krijgsmacht in de democratische samenleving een uitstekende bijdrage.

C. L. J. van Lent, Lt. Kol. M.A. (hmb)

James Avery Joyce:

THE END OF AN ILLUSION

274 blz.

Uitg.: George Allen and Unwin Ltd., London 1969.
Prijs: 50 Sh.

Indien de mensheid de 21 Eeuw wil halen zal er haast gemaakt moeten worden met het oplossen van een aantal problemen en het komende decennium, dat van de 70er jaren, zal daarbij van beslissende betekenis zijn.

Het belangrijkste vraagstuk waarvoor de wereld zich gesteld ziet is dat van het bewaren van de vrede, want indien het tot een moderne oorlog zou komen zal onze planeet geheel of grotendeels verdwijnen in een radio-actieve stofwolk. De voornaamste hindernissen op weg naar de vrede zijn de militaire bondgenootschappen en het feit, dat in de arme landen het zaad van de oorlog wordt gezaaid. Zowel het bewaren van de vrede en wel door middel van „a peace system” in stede van „a war system”, als het scheppen van een nieuwe wereld, waarin de welvaart rechtvaardig is verdeeld zijn taken, waarvan de uitvoering bij de VN behoort te berusten en waarvoor deze organisatie dan ook de middelen dient te bezitten.

James Avery Joyce, specialist op het gebied van internationaal recht, wereldfederalist en verbonden aan de VN, kondigt in de inleiding van zijn uit twee delen bestaande boek aan te zullen verklaren, hoe het Westen is verzeild geraakt in de Noord Atlantische Verdrags Organisatie en andere bondgenootschappen, hoe zodoende is bijgedragen tot het scheppen van hun Communistische tegenhangers en hoe zij meer een bedreiging voor de veiligheid en de vrijheid vormen, dan een bescherming daarvan; alsmede hoe de vrede in de wereld kan en moet worden verwezenlijkt.

In het eerste deel staat de schrijver uitvoerig stil bij de militaire coup in Griekenland (1967). Niet alleen is de democratie vermoord in het land dat de bakermat van deze staatsvorm is, maar de staatsgreep werd uitgevoerd onder gebruikmaking van NATO plannen, echter niet ten einde het hoofd te kunnen bieden aan het veldwinnende communisme, doch omdat Griekenland onder Papandreou's leiding tot neutraliteit zou overgaan. Joyce concludeert: „Thanks to NATO, it was not Communism but democracy which lost out in Greece.”

Aan het vertrek van Frankrijk uit de NATO wordt het volgende bezwaar tegen het bondgenootschap gedemonstreerd. Schrijver deelt President de Gaulle's hoofdbezwaar n.l. doordat NATO strategie en de strategie van de VS identiek zijn, zou Europa gemakkelijk kunnen worden meegesleept in een oorlog, die het niet wenst, als gevolg van conflicten buiten de Europese belangensfeer, waarin de VS zijn betrokken. Frankrijk nam ook een juiste beslissing welke helaas door Groot-Brittannië niet werd gevolgd.

Een ernstig bezwaar wordt door Joyce geuit tegen de mannen die feitelijk beslissen, degenen die de organisatie hanteren en in werking stellen. Het zijn vaak „sick men”; als voorbeelden vermeldt hij Roosevelt, Forrestal, Marshall, Bedell Smith, Eden, Bevin, Churchill, Stalin en speciaal Dulles. Al deze mensen leden aan lichamelijke kwalen en overspanning, welke hun denken en beslissen beïnvloedden en daarom soms catastrofaal waren. Met name moet aan de zieke staatsman Dulles worden verweten van West-Berlijn een casus-belli te hebben gemaakt, hetwelk van beslissende betekenis is geweest voor de betrekkingen tussen Rusland en de Bondsrepubliek, alsmede voor de politieke toekomst van alle bij het Oost-West conflict betrokken landen.

In een nadere beschouwing van de NATO zelf als organisatie wordt deze als bijzonder duur, topzwaar en aan de leiband van de VS lopend aangemerkt. Vooral de kosten van het apparaat, in een wereld waar zo wanhopig weinig geld is voor de ontwikkelingshulp, noemt de schrijver „nothing less than a blasphemy against the human spirit”. De stelling dat dit een noodzakelijke prijs is voor de menselijke vrijheid wordt van de hand gewezen. Toekomstige historici zullen de NATO als een van de „psychological hangovers” van de Tweede Wereldoorlog beschouwen. Winston Churchills beroemde „Fulton speech” in 1946 creëerde het ijzeren gordijn, maar, aldus Joyce, de SU had op dat moment de plannen noch de middelen om West-Europa te kunnen overweldigen, althans – en hier citeert de schrijver de brig-generaal H. B. Hester (retired) – zij zijn nooit ontdekt. De werkelijke redenen voor het oprichten van de NATO waren, – alweer volgens Hester – het verhinderen van linkse machtsvergroting in West-Europa, de herbewapening van West-Duitsland, het verzekeren van de Amerikaans-Duitse hegemonie in West-Europa en het vormen van een bedreiging voor de positie van de SU in Oost-Europa.

Zodoende is, volgens Joyce, de dreiging van het Sovjetbloc in het leven geroepen en zijn wij nu aangeland in de situatie van de „balance of terror”.

De geweldige militaire ontwikkeling is een gevaar geworden dat ons aller bestaan bedreigt en in geen verhouding staat tot de dreiging die het communisme mag hebben betekend.

Daarom is de schrijver ook een tegenstander van „re-shaping” van de NATO, waarbij dan vooral gedacht wordt aan grotere Europese invloed; de NATO dient te worden ontbonden! Groot-Brittannië moet hiertoe het initiatief nemen en zodoende een einde maken aan „this twenty years' self sentence”. Dan zullen tot nu toe onbereikte doelen in zicht komen: de Duitse hereniging, – in welke vorm dan ook; de opheffing van het Warschau Pact; nauwer contact met de Oost-Europese landen; het terugtrekken van Britse troepen uit Duitsland en het ter beschikking komen van militaire infrastructuur voor sociale doeleinden. Want ontwapening ligt logisch in het verlengde van deze stap, het „pacem in terris” i.p.v. „the balance of terror”.

De economische eenmaking van gehéél Europa kan dan ook ter hand worden genomen en wel door de VN, daarvoor is er ook de UNECE*, want Schumanplan en EEG hebben meer muren opgetrokken dan bruggen gebouwd.

Geen „NATO nieuwe stijl” dus, maar ontwapening en erkenning van de VN als „peace-keeper”.

Joyce's bezwaren keren zich voornamelijk tegen de VS. De technologische ontwikkeling in de strijdkrachten, in het bijzonder het gebruik van computers, de verwevenheid van Pentagon en groot-industrie, de invloed op colleges en universiteiten a.g.v. financiering van wetenschappelijk onderzoek uit het defensiebudget zijn evenzovele gevaren voor het militarisme in de politiek. Het huidige Amerikaanse regime (Nixon) zou niet de eerste Administratie zijn, welke voor militaire druk zou capituleren, vooral wanneer de generaals „claim to save democracy or the national destiny”. De lezer is nu geneigd zich af te vragen of mogelijk Roosevelts besluit om Europa te bevrijden is bedoeld.

Het lijkt hier het moment op te merken dat in Joyce's boek op ruime schaal gebruik is gemaakt van citaten uit pers, literatuur, redevoeringen en

* United Nations Economic Commission for Europe.

„statements” ter ondersteuning van zijn argumenten, maar dat deze argumenten nog al eens aan kracht verliezen door de laatlunkende wijze waarop hij zich uitlaat over diegenen, die beroepsmatig bij de defensie zijn betrokken. Schrijver aarzelt zelfs niet hun integriteit daarbij in twijfel te trekken: „Public – and politicians as well – have been fooled by the generals and their backroom strategists” (pag. XIX); „Every NATO General must fall back on a pre-conditioned orthodox interpretation of Communism or his raison d'être disappears” (pag. 34) „Apologetics much of which comes from the perimeter of the salaried defence personnel” (pag. 43) en over Prof. B. Brodie: „Another RAND product” (pag. 54). Om maar een greep te doen.

In elk geval moet worden overgegaan tot ontwapening en deze beslissing dient niet op een internationale overeenkomst te berusten, doch op een nationaal besluit. De doctrine van de „deterrence” is zelfmoord, de tijd is aangebroken voor de-escalatie en alle landen, welk systeem zij ook voorstaan dienen daaraan mede te werken onder de hoede van de VN.

Ook SEATO, CENTO en OAS worden als de „ugly sisters” van de NATO aan een beschouwing onderworpen. Al deze verdragen openen met een artikel dat lippendienst bedrijft aan het Charter van de VN (de „self defence” van art. 51), maar de „regional arrangements” (art. 52) zijn met name door Dulles (opzettelijk?) verkeerd geïnterpreteerd. Een NATO van Hawaï tot Turkije, d.m.v. CENTO grenzend aan SAETO is als een python welke de vrije volken, die het Charter bedoelt verstikt.

Bestaat er dan voor het Westen geen dreiging? De schrijver gaat er eigenlijk min of meer aan voorbij. Weliswaar is na WO II met name de Russische invloedssfeer sterk uitgebreid, maar dit is veroorzaakt door de pogingen van Truman en Byrnes van de Yalta-overeenkomst af te komen, alsmede door het gebruik van de atombom tegen Japan, direct nadat Rusland met dat land in oorlog kwam.

Het anti-communisme is onder invloed van Dulles tot een soort geloof geworden. Het heeft twee decennia lang gefigureerd als de verdediger van de vrijheid maar in feite is het Westen er door in de doolhof van de nucleaire zelfmoord geraakt en daarom moet het als de anti-menselijkheid aan de kaak worden gesteld. Onder de vlag

van anti-communisme wordt door de VS opgetreden tegen gerechtvaardigde nationale bewegingen zoals in Vietnam en Latijns-Amerika. Het effect is veelal tegengesteld: verruiming van communistische initiatieven en belemmering van het democratische nationalisme. Dit nationalisme is een krachtige bron van politieke energie dat de jonge staten, zoals in Afrika, ertoe zal brengen hun bestemming te vinden in het kader van de UNO en niet in een van de bestaande machtsblokken. De veelbelovende Derde Wereld is geen jachtgrond, voor West noch Oost!

Voor de ontwikkeling van de nieuwe staten onder supervisie van de VN zouden de thans bestaande militaire structuren kunnen worden gebruikt. De topzware militaire hiërarchie moet in een sociaal bruikbaar instrument voor internationale civiele ontwikkeling worden getransformeerd: Van warfare naar welfare! Ons bestaan moet niet in de hand raken van militairen en munitiefabrikanten – een gevaar groter in de VS dan in de SU, waar de partij het leger controleert – maar de bestaande apparaten moeten worden aangewend voor de leniging van de nood in de hele wereld, waarbij de VN de doelen aangeeft.

De hoognodige ontwikkelingshulp dient multilateraal via het UNDP* te geschieden, omdat de directe hulp aan ontwikkelingslanden meer op het verkrijgen van voordeel en winst is gericht en deze landen bovendien daardoor, ongewild in de politieke aspiraties der donors worden betrokken. Van „Cold War” naar „Good War”, van het Oost-West conflict naar de uitdaging van de Noord-Zuid tegenstelling. De bereikte doorbraak aan kennis omtrent voeding, landbouw, gebruik van water, meteorologie en energie moet worden aangewend ten behoeve van de gehele wereld. Deze hulp aan de VN staat in geen verhouding tot de misdadige „waste of effort” voor de defensie. Het zal er in de 70er jaren om gaan het verantwoordelijkheidsbesef, dat thans binnen naties en groepen van naties voor een gelijke verdeling van de welvaart wordt gevoeld, uit te strekken tot alle volken. Daartoe zal minstens verdubbeling van de bijdrage voor ontwikkelingshulp aan de VN nodig zijn en het orthodoxe investeren en exploiteren moeten eindigen.

Wat de „peace-keeping” rol van de VN betreft,

* United Nations Development Program.

merkt Joyce op dat helaas de VS als „fire brigade“-leverancier optreedt sedert het heilloze Korea-avontuur. Deze taak dient echter door de VN te worden uitgeoefend. De daarvoor beschikbaar te stellen eenheden dienen uitsluitend onder de bevelen van de UNO te staan en hebben niet als primaire taak te vechten, maar vechten te voorkomen. Zij interveniëren slechts op verzoek van een der partijen in een conflict en hebben tot doel „cease-fire“ tot stand te brengen en orde te scheppen, zodat onderhandelingen kunnen worden geopend. Indien de VN over voldoende financiële middelen zou kunnen beschikken – en dat kan, wanneer de rijke landen meer bijdragen dan zij thans doen – dan zouden dergelijke Peace Keeping Forces de vuurhaarden, welke in de komende jaren nog zullen ontstaan effectief kunnen blussen.

Joyce besluit zijn boek met een pleidooi voor ruimere, onafhankelijke middelen voor de UNO. De ontwikkeling van de ruimte en de oceanen moet onder haar toezicht plaats vinden. De exploitatie van de zeebodem, met name als toekomstige voedingsbron, zou haar moeten toevallen en kan zodoende een onafhankelijk inkomen scheppen. Eveneens wordt in dit verband aan Antarctica gedacht. De VN dienen de verantwoordelijke wereldautoriteit te zijn terwijl de onderscheidene staten binnen haar kader een federatie vormen. In zo'n federatie hebben de naties zelfbestuur, bovendien is een zekere vorm van sub-federatie denkbaar. Wel zou een Europese federatie geheel Europa moeten omvatten en het is duidelijk, dat er voor militaire bondgenootschappen geen plaats meer is: Een „NATO-SEATO complex is Federalist Enemy No. 1“. World Law en World Parliament zullen tenslotte „the non-use of violence or the threat of violence in international relations“ bewerkstelligen.

J. A. Joyce heeft een boeiend, ruim gedocumenteerd boek geschreven, dat een warm pleidooi inhoudt voor een betere wereld in federatief verband. Of de door hem gestelde idealen op afzienbare termijn te verwezenlijken zijn is twijfelachtig. Hoewel de ondertiteling luidt „A critical Analysis of the Cold War Alliances“, wordt het Warschau Pact noch enige andere communistische machtsontplooiing aan een onderzoek onderworpen. De recente (1968) overweldiging van Tsjecho-Slowakije, – welke toch als een ernstige verstoring van de aarzelend op gang komende ontspanning in Centraal-Europa mag worden gewaardeerd –, wordt wel zeer pover afgedaan: De veelbelovende liberalisering in Tsjecho-Slowakije zou wellicht normaal zijn verlopen, indien deze niet door enige Warschau Pact-landen zou zijn geïnterpreteerd als een poging van de NATO hun samenhang te verzwakken. Wel wordt verderop „toegegeven“, dat een verband tussen Hongarije en Suez in 1956 nu tussen Tsjecho-Slowakije en Vietnam minder evident is.

De schrijver slaagt er niet in en doet er feitelijk ook geen poging toe aan te tonen dat het Westen met name West-Europa, inderdaad onbedreigd is. Indien voor de landen van West-Europa de veiligheid op dezelfde wijze zou moeten worden verkregen als voor Israëls souvereiniteit wordt voorgesteld, (nl. ontruimen van alle tot nu toe bezette gebieden, een neutrale status voor geheel Jerusalem, erkenning van gelijke rechten der Palestijnen, inbegrepen ruime hervestiging van vluchtelingen en UNO politietroepen aan de grenzen), dan zal het Westen er goed aan doen, de aanbevolen ontbinding van de NATO voorschots op te schorten tot het moment waarop de „UN Peace Keeping Forces“ de menselijke vrijheid, – inbegrepen die om tot een wereldfederatie te gaan behoren –, effectief kunnen garanderen.

W. van der Horst, maj. inf. (gsb)